

КИЇВ

КҮІW

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

3

ТРАВЕНЬ
ЧЕРВЕНЬ

1954

MAY
JUNE

КУІВ

LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly

Publisher and Editor Bohdan Romanenchuk

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

Subscription: \$3.50 per year.

Single copy: \$0.60.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 3

MAY-JUNE, 1954

VOL. V

З М І С Т:

С. В. Бенет — Скарб Васко Гомеца ● Наша антологія — О. Ольжич ● З. Тарнавський — Запросини моря ● К. Герейро — З португальської поезії ● Б. Романенчук — На розстайних дорогах ● В. Чапленко — Трудна поезія ● Е. Пенцольдт — Щастя і тайна першого речення ● Р. Савицький — Роман Придаткевич ● Е. М. — З Нотатника ● І. Шуварська — ** ● Л. Шанковський — Німецька політика в Україні ● П. Мірчук — „Земе одзискане“ і західно-українські землі ● Г. Нигрицький — Нова українська п'єса ● Наші втрати — Остап Грицай ● Огляди й рецензії ● Бібліографія

ЗАПРОШЕННЯ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

Запрошуємо до передплати „Києва“ все українське громадянство.

В „Києві“ знайдете твори сучасних українських поетів і письменників, статті на літературно-мистецькі історичні, суспільні та інші теми, спогади про наше минуле, рецензії на книжки та інші цікаві речі.

Річна передплата	\$ 3.50
Піврічна передплата	2.00
Окреме число	0.60

Журнал будемо вислати тільки тим, хто заплатить бодай піврічну передплату (\$2.00). Хто не заплатив за попередні роки, не одержить чергового числа.

Просимо всіх боржників якнайскоріше заплатити всі свої заборгування і вислати передплату на 1954 рік.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають автори.

С. В. Бенет

Скарб Васко Гомеца

Білий вітрильник здавався вже тільки дитячою іграшкою на синіх хвилях океану. За хвилину він сховзветься по обрію і зникне зовсім з очей. Ніхто з його залоги не стане більше на цьому острові, де вони висадили свого капітана. І Васко Гомец залишився тепер сам один на цьому невеличкому шматку суходолу. Він простяг руки вгору і розсміявся — вперше відколи тут опинився.

Його вважали хитруном над хитрунами і про його незвичайне щастя говорили в кожному портовому шинку, куди тільки заходили пірати. Але висадити себе на цьому острівці не зазначеному на жадній мапі — це був найхитріший і найспритніший учинок на його життєвому шляху, що не знав ні невдач, ні милосердя.

Це не прийшло так легко. Ні, навіть для такого Васко Гомеца. В тому перешкоджало йому таки його щастя та оправданий страх перед його іменем навіть серед найбільших сміливців у його банді. Греба було вжити підступу і неабияких хитрощів, щоб цю залогу, дику, як стадо вовків, підбурити до бунту проти такого Васко Гомеца. Але ще більшою штукаю було так покерувати подіями, щоб ця розлючена вовча зграя не викинула його за борт, пошматувавши на кусні, тільки висадила його живим там, де він хотів.

І він свого досягнув; щастя не зрадило його і цим разом. Був живий і був тут. Робив перший великий крок на шляху до свого королівства. А це був найвищий час. Він, щоправда, був ще досить міцний, щоб дати собі раду з трьома драбами, які висадили його на острів, але це була для нього наука: він не був уже наймолодший.

Молодість минула. Життєві соки почали висихати і серце билосся помаліше. Та все таки... людина, сильніша і хитріша від звичайної, зможе тикнути долі дулю під ніс, зможе безкарно і сміючись вислизнутись з рук сторожів права, навіть дожити старости в мирі й спокою. Він же людина саме цього крою!

Ба, не тільки безкарно... але й багатцем... тепер, коли він знає таємницю.

Багатий! І його очі загорілися. Він любувався звуком цього слова. Потім оглянувся, щоб зорієнтуватися.

Вони висадили його без краплі води. Та кілька кроків від нього було джерело. Вони не залишили йому й шматка хліба, але він знав остріведь здавна; тут було досить харчів, можна було б вижити і залогу цілої фрегати — невичерпний запас самої природи.

Ні приладдя, ні зброї — за виїмком ножа — не мав він з собою;

ножа заховав був за халявою. Мав також губку і кресало, навіть сокиру; все це було заховане в криївці, в сухому непомітному місці.

В найгіршому разі можна було випалити колоду та збудувати човен. Це забрало б йому багато часу — але що значить для нього час! В цій беззастережній самоті не було поняття часу, час стояв непорушно. Тут була тільки одна довга година, його година, година його царства. Він відчув, як перша її хвиля, хвиля щастя, залила його. Йй відкрив він своє серце і пив її спрагненими устами.

„Довгий був шлях сюди, Васко Гомеце!“ — говорив до себе. Але цей шлях був уже за ним. Тут, на острівці, лежав скарб Педра, закопаний між скелею і пальмою, на глибині не цілих десяти стіп. Він не бачив його другий раз, але знав, що скарб схований саме там. Сім років носив з собою цю тайну, глибоко в грудях носив її, і вона була дорожча для нього за власне серце.

Васко відітхнув глибоко і полинув думками в минуле. З тих, що знали про скарб, він єдиний залишився живий.

Щоправда, кілька інших впали на його слід, але він віднайшов їх і подбав, щоб не зайшли задалеко. Про цей скарб кружляли все ще різні легенди, але мало хто вірив у їх правдивість. І до того якийсь час жив ще і сам Педро.

Неначе мариво, наче тінь у густій мряці пливло на нього жорстоке, ненаситне Педрове обличчя. Васко тільки усміхнувся. Тіло Петра гойдалося на шибениці. Він також хотів сюди вернутися, але це йому не вдалося. Та він, Васко Гомец, вернувся. І з хвилиною, коли він став ногою на цьому острівці, скарб належав не Педрові, але йому — Васко Гомецові.

Ті, що закопували скарб, теж уже не були для нього грізні. Їхні кості лежали в іншій ямі, біля приладдя. На його шляху вони вже не стануть. Одне тільки турбувало його: думка про те, що скрині та мішки, в яких було золото, вже погнили. Тоді доведеться збивати нові скрині, бо не можна плавати морем з вантажем неукритого від очей золота.

Воно займе щонайменше пів човна, а може й більше. Він не знав навіть розмірів здобичі. Тієї ночі, що залишила глибокі сліди в його пам'яті, він устиг лише кинути оком на золото, що мерехтіло в світлі смолоскипа. Але його вистачить, напевно вистачить, щоб прожити решту днів у достатках і розкошах, а, може, навіть купити собі помилування в Господа, наймаючи Служби Божі та жертвуючи воскові свічі. Тут було досить золота, щоб купити любов і ненависть та забезпечити безжурну старість Васкові Гомецові.

Все, що треба було зробити, виглядало незвичайно просто. Один чи два тижні мало зійти на те, щоб добути скарб. Два або три місяці доведеться будувати човен і готувати його до плавби. Може доведеться подождати — адже він не дурний пускатися на море в бурхливу пору, бо що для нього час, коли він має його досить. А тоді в дорогу — шістдесят миль у відкритому човні до найближчого острова — божевільно смілий учинок для щура з суходолу, але Васко Гомецові — це дитяча іграшка. Там зустрине він тубильців, згідливих дикунів, — він знав їх; — це були його друзі, він подбав про це давніше. Тоді доведеться вжити трохи дипломатії, — може невеличкого вбивства, щоб роздобути більший човен, — видумати якусь казочку, коли буде на суходолі — а там він знає людей, що стоять близько губернатора та користуються його довір'ям, а ними послужитися він уже зуміє.

І тоді осягне все, що захоче: королівський плащ, старшинський патент — „Нашому шляхетному і вельмилюбленому Воско Гомецові“ — земський маєток, невеличке видовище, дещо каяття, вівтар

з червоного мармуру в старому, повному святощів соборі, щоб постійно нагадувати Господеві про торгівлю... а тоді не тільки на цьому, але й на тому світі стоятимуть йому — покаяному грішникові — всі двері отвором.

Все це зробить золото, бо за нього все купиш... Нема нічого на світі, чого не можна б за золото купити...

Він пробудився із своїх мрій і глянув на море. Корабель був уже тільки ледве помітною цяткою; за хвилину на землю мала лягти ніч. Треба було назбирати дров, розвести вогонь, зловити кілька раків та приготувати собі леговище. Ранком почне будувати колибу. Може краще буде спершу збудувати човен, а потому добути скарб? Аджеж він не втече йому, нехай почекає. Час не може більше відділяти Гомеца від його скарбу.

Одного ранку, завзято працюючи над човном, що був уже на викінченні, він відчув уперше свою самотність.

Для нього було це дивне, незвичайне явище. Воно було йому таке чуже, що коли заволоділо ним, то ніж випав йому з рук, наче хтось сильно вдарив його по руці. Хвилинку пізніше він підняв знову ножа, але неприємне почуття залишилося.

Його життя було неспокійне та бурхливе — лагідно кажучи. Доводилось йому мати до діла з багатьома мужчинами та жінками; все це були люди з крові й кости. Згадуючи останні роки, бачив, що ніколи ні на одну хвилинку, навіть коли корабель розбився, він не був самотний і зовсім відтятий від світа. Але тепер він був самотний.

Так, самотний, і ця свідомість навівала йому думки. Він не звик думати, він, Васко Гомец, — тим більше над самим собою.

Праця забирала йому частину думок, але не всі. Спершу, коли він сидів бездільно, увесь час роздумував про скарб. Але тепер скарб був його власністю. І цей простір в його мізку роївся тепер іншими, чужими йому думками.

„Хто ж це такий, цей Васко Гомец?“ — спитав себе по хвилині, пройнятий якимось дивним жахом.

„Васко, Гомец? Це ж ти — насправді кажучи, я, людина, що будує тут човен“, — сказав голосно сам до себе. Слова приносили йому полегшу. За хвилину знову вернувся до своїх думок.

Васко Гомец — очевидно, він знав, хто такий Васко Гомец. Він бачив його в думках, коли цей Васко Гомец п'янствував, цілував голі рамена повій, боровся вдряпуючися котом по червоній стіні корабля з ножем у зубах. Сильний, як тур, з порізаним обличчям, викликав жах серед моряків.

Але цього Васко Гомеца вже не було. Васко Гомец був тут зовсім самотний.

Відчував, що думаючи так, він робиться щораз менший, щораз менший, як цей корабель, що зникав у далині. Також корабель був спочатку сильний та могутній, потім зробився маленькою іграшкою, а вкінці ледве помітною цяткою на обрію. Те саме сталося з ним. Він бачив себе мізерною людиною на маленькому острівці — неначе мурашкою на цій жменці землі серед синьої безконечности.

Його лице вкрилося потом, хоч він не працював важко. Ніж, яким він тесав колоду, давав при цьому якийсь дивно гострий, незвичайний тон. Йому здавалося, що цей звук долітає до нього крізь безмежну далечінь води і повітря, не стрівши по дорозі іншого, братнього звуку... ні, ніколи... іншого... звуку... не стрівши.

Штовхнув себе і спробував ясно думати. Він знав, що сталося його думкам. Згідно з його рахунком, він жив тут уже повних п'ять місяців. Він знав, що траплялося людям, яких доля кинула в безлюдні

місця, знав дивний блиск в їхніх очах, знав про привиди, які їм уви-
жались, про голоси, які їм причувалися.

Не думав одначе, що й йому це трапиться; він був засильний
та зарозумний. Але коли вже так сталося — добре, нехай буде, він
знав тепер, у чому небезпека, і міг зберегти себе від неї. З хвилиною,
коли усвідомив собі це, почував себе, наче знову на світ народився.
Небо і вода набули знову в його очах природних форм.

Він не рахувався майже з тим, що закінчить будову човна впро-
довж десяти днів. Та тепер заволоділа ним жадова праці. Як довго
втрацював з запалом, був знову Васко Гомецом, і небо і вода застигали
на своєму місці. Часами вигукнув якесь речення мовою тубильців.
Знову приловив себе на тому, що жадібно ловив слова, які злітали
з його уст. Але їм бракувало чогось, їм бракувало звуку голосу, який
би не був його голосом. За чотири дні човен був готовий і лежав спу-
щений на воду в пристані.

Впродовж останніх місяців Гомец нагромадив багато харчів і зро-
бив навіть барило на воду. Примістити ці припаси в човні та поста-
вити вітрила було ділом кількох годин. Йому самому цей поспіх вида-
вався дивним. Бо ж справді було зовсім однаково, чи відпливе він за
тиждень, чи за місяць: пора вітрів уже минула. Але останніми днями
час не був уже для нього одною довгою годиною, що належав йому
та його скарбові. Він втікав тепер, наче зернятка в синьоскляному
лісковому годиннику неба — і кожне зерно брало з його серця ча-
стинку сили.

Вкінці піднявся розігрійтий, зрошений потом. Все було готове
і тепер треба було добути скарб. Було б дуже нерозумно починати
працю вночі. Але він пробудився задовго перед сходом сонця і лежав
непорушно, почувавши себе дуже щасливим. В своєму житті стрінув
він багато жінок, але сьогодні був його справжній весільний день.

Сонце хилилося вже до заходу, коли він добув останню скриню.
Сокирою розбив ржаву колодку, підняв віко й остовпів з зачудовання.

З дна скрині наче підносилися до нього золото й самоцвіти, ви-
кладені на вінцях та інших прикрасах незнаній нареченої.

В наступній хвилині він вложив туди обидві руки. Його віддих
був короткий і вриваний, наче по довгому бігу. Як приємно було до-
тикатися цього всього, скільки ж його тут, яке воно важке... гладке,
гладше, як рам'я жінки.

Помалу, з насолодою видобував інші скрині. Все було тут...
Золота монстранція з фігуркою божка... кривавочервоні рубіни та
вперше шліфовані ізмарагди... багато викладений меч якогось дво-
рака... поганські маски жерців із щирого золота.

Він мріяв колись про королівський скарб і всміхався тепер згір-
дливо на спогад цих марних мрій.

Ніч захопила його при цьому. Але він не ворухнувся, не розпа-
лював вогню, не вертався до своєї колиби. Час став дня нього знов
тільки одною довгою годиною, його властиво не було — Гомец про-
лежав усю ніч в ямі, коло скарбу, і був безмежно щасливий.

Прийшов ранок — і він піднявся, але не так, як учорашнього дня.
Тоді він був убогий авантюрник, сьогодні він багатий і в нього тур-
боти багато.

На спогад про гарячкову працю останніх днів, міг тільки смі-
ятися. Час був його приятелем, не ворогом, і зовсім не треба з ним
боротися. Човен уже готовий; ще тільки занести туди золото; відча-
лити — а все інше прийде само собою, як слід за кораблем.

Тубильці? Вони також його приятелі. Проте вони зроблять усе,
чого він вимагатиме від них, тільки тоді, коли дістануть за це заплату.

Це не буде коштувати йому так багато, бо чорношкірі ледве чи знають вартість жовтого металу. Зате друг губернатора та й сам губернатор... — Гомаец насупився. Все має свою ціну, це очевидне, але деякі речі дуже дорогі, навіть для багатого.

Мало хто знав краще від нього, чиї руки треба наповнити золотом.

Коли б навіть скарб не був більший, як у його нужденних мріях, то й тоді Васко стояв би перед важким завданням. Але ж це був королівський скарб. Можливо, що сам король зажадає своєї пайки.

Ще вчора готов був відступити з радістю половину золота, щоб врешті дістатися до безпечного місця. Але тепер він бачив його і відчув усім єством.

Тупа лютя огортала Васко Гомаца. Яким правом усі ці чужі люди сягають по його власність? Вони ж не горіли роками вогнем жадоби, не кували шалених плянів, не відкрили скарбу.

Він бачив їх усіх, що наче гидкі шуліки сиділи кругом ями: тубильці, губернатори, писарчуки та двораки, повії із завжди голодними очима, навіть єпископ був тут і кардинал у червоному капелюсі. Так, навіть церква і сам Бог домагалися свого уділу. А за те давали йому пусті, непотрібні речі: поцілунок, шляхетську грамоту, вівтар із рожевого мармуру — але вимагали все більше та більше золота. І коли він, уже старець, похилився над жалюгідною решткою королівського скарбу, — вони, наче жадібні вовки, кинулися на нього. І в одчаю він махнув рукою, щоб прогнати появи.

Йому стало ясним, що пляни треба змінити. З гарячковим поспіхом старався устійнити останню суму, найменшу з можливих, яку доведеться йому пожертвувати за особисту безпеку. За кожним разом зменшував суми, що ними хотів підкупити урядників, але вислід все ще був жахливий.

Час минав і вже сам цей факт приносив полегшу його мукам. Його ж ніхто не змушував відчалювати звідсіля, це залежало тільки від нього! Він буде їсти, пити й спати і його скарб буде біля нього. Колись, іншим разом, знайде розв'язку, а покищо — якось воно буде.

Години розтягалися до днів, а дні до тижнів.

Одного вечора — він значив дні карбами на палиці — завважив з переляком, що минули два місяці від часу викопання скарбу. Це видалося йому неймовірним, але воно було справді так. Тепер, Васко, — подумав він з дивною байдужністю, — настав час рушити в дорогу, мій козаче, — завтра таки, на світанку!

Прийшло завтра і море лежало спокійне, наче став. Одначе, ген далеко, на півдні — чи ж це не була хмарка? Васко не пізнавав себе. Чи йому грозило божевілля? Він, старий моряк, боїться цієї маленької хмаринки? Нерадо, отяжіло якось попрямував до човна. Тоді прийшла спасенна думка: „Але ж треба нових мішків на золото! Старі погнили зовсім. Доведеться також збивати нові скрині“. Рівночасно відчув, що спокій огортав знов його душу. І він приємно провів ранок, вишукуючи дерево на скрині.

Йому не вдалося впоратися із скринями перед початком дощової пори. Але ні, Васко Гомаец не був дурний. Він не пуститься зі своїм цінним ладунком на море скоріше, ніж проминуть бурі.

Рівночасно Васко жив біля свого скарбу не одним життям, але багатьома. Дотепер життя дозволяло йому думати тільки про потреби дня — тепер же його уява розгорнулася, як великий квіт маку, і мрії стелили перед ним пурпуру, а він ступав по ній босими ногами.

Спочатку це були звичайні візії раю кожного моряка: щертна

кількість їжі та пиття і повії з портових коршем — але згодом мрії ставали сміливіші, рафінованіші, якскравіші.

Він давав гучні бенкети: музика грала, а гості сиділи за довгими столами, що вгиналися під багатством їжі та пиття та під тягарем срібного посуду і пили найкоштовніші вина. Сам Васко ніколи не переїдався і не впивався до безтями. Коли виїжджав кудинебудь, гінці повідомляли про його приїзд, а король цілував його в лице та називав своїм небожем. Коли вертався до своєї палати, його вітала не портова повія, але королева, ніжне єство, твір світла і морської піни. Часом була це чорнявка, подібна до запашної майової ночі, часом знову золотоволоса красуня, схожа на перший промінь вранішнього сонця. Вона ввижалася йому, в усіх бажаних формах, поєднувала в собі риси всіх жінок, які він знав, і не тратила при цьому на новості та свіжості.

Тоді знову росла його сила і впливи. Він провадив війни і укладав мир. Підносив до вершка слави одні народи та розторощував другі. Здержував голод і приборкував бунти. Король не звав його більше своїм небожем, бо вже лиш збирав кришки з його стола і цим вдоволявся. Всі довкруги шепотіли, що тільки Божий обранець може бути такий могутній. І справді, до нього приходили післанці не тільки з цього світа.

Дощова пора проминула. Коли одного ранку Гомац проходжувався берегом, завважив він якийсь човен, що лежав схований у дерев'яній бурці. Дивився довго на нього, не пізнаючи. Тоді пригадав собі: це ж його човен — та й погода дуже сприятлива.

Васко докладно перевірів його. Дощі й бурі не пошкодили його і він був усе ще здатний до плавби. Спустивши човен на воду в природній пристані, пішов повільним кроком в сторону сховку із скарбом і приніс скрині. Тепер треба було ще зложити сюди золото. На дно одної зі скринь кинув золотий дукат, і стук монети об дошку порушив мертву тишу острівця. Тоді пішов по решту скарбу.

Дві години пізніше сидів у човні з закритим долонями лицем. Човен був ослабий для такого ладунку.

Треба було збудувати інший, ось і все. Тільки подумавши про це, знав уже згори, що коли навіть збудує досить великий човен, що змістить усе золото, тоді він сам не годен буде рушити його з місця.

Щоправда, можна було частину золота, — стільки, що цей човен міг вмістити, — перевезти на другий острів, заховати його там і повернутися по решту. Це значило б одначе наразитися на тисячі небезпек за кожною переправою. Він жив уже занадто довго зі своїм скарбом, щоб могли розлучитися з ним. Не уявляв собі просто, що міг би частину його закопати деінде.

Добре, тоді доведеться занести все знов до Педрового сховку і взяти з собою лише стільки, щоб вистарчило на зорганізування нової подорожі. Тоді винайме корабель, повернеться сюди, втаємничить чужих людей і вже напочатку поділиться з ними тим, що належить виключно йому:

Все це передумував довго і різні пляни клубочилися в його голові. Знав одначе, що всі вони не дають розв'язки. Треба було видумати щось інше.

Васко лежав усю ніч в човні і думав. Рано ствердив, що за цей час зовсім не змудрів. Перестав журитися тільки на одну хвилину.

Його важкі думки розвіялися, коли повернувся до мрій минулого. Ця простенька мрія грала дуже незначну роль серед багатства його візій, а проте він любив її.

В його уяві вставала стара, нужденна корчма при гірській доріжці в Португалії з в'язкою засохлих квітів над входовими дверима.

Там, у тій корчмі, жила дівчина, дівчина з свіжим личком, рожевими устами і чорними косами, чорнішими за гребінь, що його в них носила. Вона мала нареченого, вояка, і горде дівоче серце. Гомець був убогий та ще й злодій — це було ще до того часу, як він пішов на море. Вони часто гнали його з шинку, але він знову вертався. Одного разу вояк кинувся на нього і побив його до безтями. Васко поніс побої і зневагу, закусивши губи. Дівчина дивилася і глумливо підсміхалася.

Коли вкінці він побачив, що його залицання безнадійне, залишив вояка з ножем у плечах, покинувши його в придорожньому рові, втік поки його не спіймали. Тоді почалося його справжнє життя.

В світі його мрій не було одначе вояка. Там була тільки його чорноброва і він, злодій. Вона не цуралася його більше, і після кожного поцілунку вони всміхалися одне до одного. Тепер йому це здалося дійсністю. Він перегнувся через край човна і глянув безжурно на водяну гладінь.

В зеленому дзеркалі побачив постать, що спочатку видалася йому чужою. Довго приглядався їй, нічого не розуміючи. Його лице мало бути лицем молодого хлопця його мрій, молодим, смілорізьбленим лицем, відкритим злему і доброму, на якому проте ні зле, ні добре не витиснуло ще свого знаку. В воді одначе бачив лице старця.

Повільно, здивований, простяг перед себе руки та почав приглядатися їм. Вже давно не робив цього. Був поганий, як опудало на горобців. „Маєш за собою довгий шлях, Гомеце“, — промовив до себе.

Перед ним виринув другий образ. Пишний Васко Гомець, власник королівського скарбу, лежав на смертній постелі. Слабий віддих підносив груди вмираючого. На одному розі ліжка сидів священник, на другому писар, але погасаючі очі не бачили ні хреста, ні тестаменту. Вони блукали в темряві, пробуючи задержатися на чомусь, що вимикалося їм та зникало в даліні. За дверима стримував слуга мовчазний натовп — гурт прошаків та спадкоємців. В одному кутку кімнати ждала терпелива постать — уся в чорному.

Такий кінець кожного.

Може одначе вдасться підлатити Бога — може якась чудодійна сила перенесе його разом із скарбом на суходіл. Але кожному на цьому світі призначено прожити стільки і стільки етапів — а він напевно вже свої пережив. Може і не всім тілом, але вповні, ґрунтовно. Це тіло не зможе йому більше допомогти, не допоможе йому і скарб. Залишився тільки один образ — дівчина в винарні — і ніякий скарб світу не поверне йому її.

І він заломив руки з такою силою, що м'язи мотуззям виступили на плечах. Він був завжди міцний, хитрий та обережний борець. Тепер знову треба було підняти боротьбу, безпощадну, без вагань та слабости, як за давніх часів. Цим разом одначе мав до діла з невидимим ворогом.

Наступного ранку проходжувався знову берегом все ще у внутрішній боротьбі зі собою. Часом поглядав на море. Воно лежало перед ним спокійне й ясне. Тоді зрозумів, що воно також йому вороже і відвернувся в другий бік. Потім присів на піску — якось байдуже, сонно. Почувався втомленим; втома розходила по тілі наче з кров'ю із серця. Але боротьби він не залишить, ні, як довго ще б'ється його серце.

Все можна золотом оплатити, — говорив до себе вперто. Маючи його, можна зробити все — все має свою ціну. Губернатори, королі, духовенство... і навіть сам Бог.

Здалека наближалася хвиля. Він чув її шум. Скупчився в собі,

щоб протиставитися їй, але було вже запізно. Це не була морська хвиля, бо море лежало спокійне перед ним. Хвиля росла, могутніла, піднялася та перевалилася понад ним. Відчув її і задрижав. Був переможеним.

Все можна оплатити золотом — все, аж до самого Бога. Але тут був уже вийняток. Можна купувати свічі, Служби Божі, але приєднати собі Господа грошем не можна. Це була правда.

Помалу, без шуму, без боротьби навіть, дозволив перемогти себе. Лежав непорушно на сухому піску і чув, як його тіло вбирало цю істину всіма порами шкіри. Треба було довгої хвилини, щоб спокій вернувся до його душі.

Вкінці підвівся. Коли став на ноги, почув, як дуже ослаб. Ішов наче безсилий старець. Але йому ще вистачить сили, щоб зробити те, що слід.

Пішов хитким кроком до затоки, де стояв його човен, і хвилину дивився тупим зором у воду. Так, це відповідне місце. Він часто плавав тут, але, нуркуючи, ніколи не досяг дна. Тут море мусіло бути дуже глибоке.

Взяв із скарбу те, що лежало найближче — золоту маску поганських жерців і пустив її з рук у воду. Падучи, вона заблищала ще раз і зникла у хвилях. Васко зідхнув, зігнувся і взяв до рук меч.

Вкінці лишилася тільки одна золота монета. Важив її хвилину в руці, наче б це була морська мушля. На одній стороні було витиснене людське обличчя — з Педровим носом. Дивна річ: різьбити людське лице на чомусь такому. Пустив монету в воду і вона зникла в зеленій глибині.

До цієї хвилини йому здавалося, що кожен кусень золота тягне у глибіню частину його душі. Тепер одначе, коли скарб лежав уже на дні моря, Гомец відчув, що змінився. Його серце не було вже більше розколоне. Чи воно було тут, чи лежало під водою біля скарбу — це не було важне, бо де б воно, його серце, не лежало, воно було ціле.

З лагідною цікавістю глядів на воду. В тому місці, де востаннє блиснула монета, бачив тепер декілька риб.

По хвилині вернувся до берега і присів. Тупим зором глядів на море. На хвилину згадав програну битву, але без стиду та болю. Борючись довго й мужньо. Це вже минуло. Він більше не буде змагатися. В дійсності пройшов одну тільки велику битву — вона тривала все його життя.

Йому здалося, що він давно нічого не їв. День, може й довше. Не пригадував собі докладно. Вже сама думка про їжу наповняла його відразу до неї. Був голодний, але не на їжу.

Ніч застала його на березі. Хотів вернутися до своєї колиби, але роздумався. Пішов у глиб острівця і примістився серед скель, у природній печері. Під печерою скеля уривалася стрімкою стіною. Присів тут, безпечний від крабів, сперся плечима об стіну і поклав долоні на коліна. Глядів на море і віддавався ласкавим пестошам холодного, освіжливого, ледве чутного повію нічного повітря. Ген, у далині згашений зоряною ніччю лежав горизонт. Але не його шукали очі самотника.

Кілька годин пізніше ворухнувся і промовив з великою впевненістю в голосі: „Ти залишив довгий шлях за собою, Васко Гомеце“.

Та його слова залишилися без відповіді...

* * *

Майже рік пізніше британська корвета „Віксен“, що її супротивні вітри збили з курсу, вислала на острів свій човен. Може там була

свіжа вода та овочі для залоги, якій загрожував шкорбут. Старшина, що стояв на чолі цього відділу, поведився спочатку дуже обережно і був приготований на всяку напасть. Одначе набравши води та овочів, моряки почулися далеко свобідніше і дехто з них пішов углиб острова. Сам старшина проходжувався здовж берега.

Побережжя було незвичайно гарне і розбудило в ньому цілу низку мрій. Вигуки підлеглих збентежили старшину і він побіг на ті голоси з рукою на шаблі. Він побачив одного з моряків, що стояв перед печерою й махав рукою до інших. Старшина швидко підійшов до печери.

Гурт цікавих моряків розступився перед ним і він побачив перед собою людину, що непорушно сиділа в печері з долонями на колінах, вступивши зір у морську далечінь. Шматки одежі звисали з напів голого, непошкодженого крабами, тіла, відслоняючи суху, наче гарбовану шкіру. Він мусів бути мертвий уже кілька місяців — це була мумія, забальсамована вітром і сонцем. Риси обличчя все ще можна було пізнати, вони мали навіть свій вираз — вираз, що його старшина вже раз бачив. Він підняв хусточку до уст і пригадав собі, коли вже таке лице бачив. Ні, вітер та сонце не могли його так висушити, зробити з нього кістяк.

Один з залоги підступив ближче.

— Чи знаєте, хто це такий, сер? — запитав з запалом. — Васко Гомец, проклятий пірат, я знаю його, Том знає його теж, нарешті стрінула його кара, цього португальського диявола!

— Так, — промовив старшина, що майже не слухав його, — дуже можливо. Ходили чутки, що його залишили тут самого.

— Висадили його? Плюгавець! Навіть його власні люди не могли більше видержати з ним!

Моряк нахилився, щоб плюнути засушеному мерцеві у вічі.

— Поводься пристойно! — гукнув на нього старшина і той відступив назад.

Всі наввипередки почали вичисляти злочини померлого, але офіцер не звертав уваги на їх базікання і дивився вперто на трупа Гомеца.

Він не помилявся. Хто раз бачив цей вираз обличчя, той не забував його ніколи. Не міг зрозуміти тільки одного.

Відвернувся і повів зором здовж берега: незграбно повзали довкруги краби, черепахи, а далше, в глибині острова — овочі, а в морі тільки риби.

— Я одначе присягнув би, що він помер з голоду, — прошептав до себе.

— Дивно!...

Переклад В. Б.

Степан Вінсент Бенет, один із найвизначніших американських письменників і поетів — помер у березні 1943 р. в 44-ому році життя. Перший великий успіх здобув 1929 р., відзначений одною з найвідоміших американських нагород Пуліцера. Цей твір — поема з часів американської громадянської війни — „Тіло Джона Бравна“ визначається великими мистецькими вартостями.

В 1944 р., вже після смерти Бенета, відзначено цією ж самою нагородою першу частину нескінченої поеми „Зоря Заходу“.

„Скарб Васко Гомеца“ — одна з найкращих та найглибших новель С. В. Бенета, сьогодні, в час зматеріялізування одиниці дуже актуальна.

Наша Антологія

ПОЕТ МУЖНОСТИ, ОДВАГИ Й ПОСВЯТИ

О. Ольжич — Олег Кандиба, учений-археолог, поет і політик. Син О. Олеся, автора „З журбою радість обнялась“, поета українського відродження і лірика української еміграції двадцятих років. Своєю творчістю О. Ольжич такий далекий до Олесевих пісень і плачів, як Ольжичева „доба, жорстока, як вовчиця“ далека до розквітлих айстрів і романтичних гасел 1905 року.

Народжений 8. липня 1907 року в Житомирі, що 34 роки пізніше став болючим етапом у його дорозі — повороті до рідного Києва, дванадцятилітнім хлопцем іде з батьком на вигнання. Відень, університетські студії в Празі, завершені докторатом філософії в 1930 році. Захоплення його археологією — передусім українською, зокрема Трипільям, дає не тільки низку наукових праць, тривалого значення (як, наприклад, праця німецькою мовою про Шипинці), але й історіософічну підбудову для першої його збірки поезій „Рінь“, виданих у 1935 році у Львові за його ж бажанням у простій сірій обкладинці з запроєктованою ним же віньєтою (мовляв, збірка має бути як і рінь, „суха і сіра“).

Але ж поезія його „сухою й сірою рінню“ не була. Вона своєю внутрішньою живою снагою, рвучкістю і різкістю стала новим словом в українській поезії сорокових років („доби, жорстокої, як вовчиця“!), поезією мужности, одваги й посвяти. Помер, замучений жорстоко — як героїня його віршу св. Катерина — в концентраційному таборі в Саксенгавзені дня 9. червня 1944 р.

Свою поезію — мужности, одваги й посвяти — завершив смертю революціонера і нею поставив собі неминущий пам'ятник у серцях нових українських поколінь.

Збірки поезій — за життя — дві: „Рінь“, 1935, та понівечена німецькою цензурою „Вежі“, видана в Празі 1940 р. В 1946 р. вийшла посмертна збірка „Підзамча“.

бкр

* * *

О. Ольжич

РІНЬ

Де шлях у жовті врізується стіни
І урвище над закрутом стремить,
Наш погляд неухважливий на мить
Затримує жорсткий прошарок ріні.

Вона суха і сіра. Але вії
Примкнеш перед камінням у піску —
І раптом чуєш силу вод рвучку
І різкість вітру, що над ними віяв.

ЗМІЙ

Цілу ніч верзлися сні недобрії,
Рідний замок в мареві заграв.
Цілу ніч, страшний такий, на обрії
Срібний місяць пущами блукав.

Із збірки „Рінь“, Львів, 1935

А сьогодні вітер квилить мевою,
Горда скеля стогне як струна.
Припада голубкою рожевою
Королівна зимна до вікна.

Не вступлюсь! Туди, на бій розпучливий,
Безголовим впасти під коня!
Сім голів я маю надокучливий,
Та єдине серце маю я.

ДВАНАДЦЯТЬ ЛІТ...

Дванадцять літ кривавилась земля
І зціпеніла, ствердла на каміння.
І застелило спалені поля
Непокориме покоління.

До перс закликав, просячи тепла,
Тулили марно немовлята лица.
Проте їм чорне лоно віддала
Доба жорстока, як вовчиця.

Тепер дощі холодні і вітри,
Кудлаті хмари, каламутні ріки.
Але ростуть у присмерку нори
Брати суворі і великі.

ГОРОДОК ЯГАЙЛОНСЬКИЙ 1932

(Пам'яті Біласа й Данилишина)

Слова, що прості і суворі,
Як величність того Різдва,
Що нас у горінні, не горі,
Порвало і ще порива.

Товаришу любий мій, брате,
Хіба упокорить нас це?
Хто вмів справедливо карати,
Той дивиться смерті в лице!

Для тих, що, нікчемні і кволі,
Заквилять про зламаній цвіт, —
Неугнутість нашої волі
І нашої віри граніт!

У стінах будинку старого
Зростає і зводиться чин.
І сяє обличчя в одного,
І німо погутен один.

Нікому ніколи не стерти,
Що сріблом ясної сурми:
Шкодуємо тільки, що вмерти
Удруге не зможемо ми!

1933

Із збірки „Вежі“, Прага, 1940

НЕЗНАНОМУ ВОЯКОВІ

ІХ.

Захочеш — і будеш. В людині, затям,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельника крила.

І легко тобі, хоч і дивишся ниць,
Аби не спіткнутись ні разу,
І нести солодкий тягар таємниць
І гостру петарду наказу.

Навчишся надать блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння.
Піти чи послати і стать сам-на-сам
З своїм невблаганним сумлінням.

ХХХ.

Нахмурились брови, скипіли уста
І зморшки на чолі твоєму,
А думка, на диво ясна і проста,
Останню ріша теорему.

До розв'язки відступ. Не дати углуб
Проховзнутись тілові гада.
І рішення: в скруті твій кинутий труп —
Найкраща твоя барикада.

1935

МУКИ СВ. КАТЕРИНИ

Як зв'язали Діву Катерину,
Посіпаки в храмі на стіні,
Рвали біле тіло, що хвилину,
Припікали рани на огні.

Оберта вона блакитні очі,
Геть вже повні стримуваних сліз:
Коли так мій Пан Небесний хоче,
Не боюсь я диби, ні коліс.

При стовпі у темному притворі
У похмурій келії своїй
Б'юся я в безвихідному горі:
Як би можна полегчити їй:

Ти, що сієш тьму і зло між люди
Кров невинну, праведну ллючи,
Шли удвоє всі твої облуди
До могого ложа уночі.

Хай гарцюють по кутах кривляки,
Кров і піт співаючи мені.
Щоб пустили тільки посіпаки
Катерину Діву на стіні.

26. січня 1941

Із збірника „Підзамча“, 1946

ЗИМОВИЙ ПОХІД

Ці кілометри щедрі без числа,
Що їх доперва за літа полічать.
Дзвінки шляхи і постріли. Імла
І вітер, що опалює обличчя.

І кров. Ясна і свіжа на снігу,
Шабель тонких загашувана спрага.
Ти давнім барсом значиш крізь пургу
Примхливий слід — одвага і звитяга.

Позаду серпень. І чека Звіздаль,
На місце страти — тріумфальна брама.
Тепер вже піде у весняну даль
На все твій шлях неугнуто і прямо.

Зенон Тарнавський

Запросини моря

(Проба репортажу)

Мені жаль було залишати бостонську гавань. Жаль було моря, тієї вічної невтомно-говірливої стихії. За тих кілька днів, що на кораблі, ми кохалися. На воєнному, примітивному кораблі, що віз голодну людську масу, я знаходив час і місце для інтимних зв'язків з морем. Я залазив між залізнi рiштування скрипучого корабля і піддавав лице цілункам морського вітру. Я дрижав увесь, коли солоня вода пестила моє волосся. І воно ставало біле від застигаючої соли, покривалося кришталями морського інею.

Колись у Бостоні розпочалася була Американська Революція. Бостонські націоналісти кинули в море цілий вантаж англійського чаю в 1773 р. Звідтіля теж молодий вершник, революціонер Пол Рівір, погнався сповістити штаб Американської Армії про рухи англійців.

Я закохався в море раніше. В зеленооке Балтицьке. Залишаючи цю мою коханку після першої зустрічі, я дарував їй свою фотознімку. Просто кинув її на воду. Хвилі білими дрібними пальцями підхопили її і понесли на обрій, де тільки альбатроси могли її бачити. Перепливаючи Атлантик я знову хотів морю подарувати свою знімку. Але я засоромився цього першого імпульсу. Море ніколи не повторюється і я хотів бути таким, як воно.

Балтицьке море — одне з наймолодших морів і найбільш неслухняне. Воно і наймілкіше. Найбільша його глибина всього 1200 футів. Але жертв воно забирає порівняльно більше, ніж Пацифік, найстаріше з усіх морів. З-над Балтицького моря прийшли наші предки остроготи, що сіли над берегами Понту. Відпочати.

Скінчилася, віджила моя морська романтика, коли я замешкав у місті найжорстокішому в світі, тисячу миль від моря. В місті, що крім заліза і цементу, інших квітів не знає. Навіть небо тут малюється тими самими фарбами, яких уживають для малювання автомашин. Місто це сполучене із цілим світом нескінченно довгими шеретами автомобілів, що, покидаючи низькі будинки автозаводів, мандрують на грані світу, на піски Сагари, до Австралії, між в'єтнамських червоних банд. Місто це служить однаково злим як і добрим.

До останніх років приблизно 80% важкої індустрії було сконцен-

тровано в Дітройті. Тут були найбільші зброєві заводи. Дітройт дістав навіть назву Арсеналу Демократії. Тільки останніми часами Дітройт розвантажили, перенесли велику частину воєнної продукції в глибину країни. Це створило загрозливий для економії міста стан безробіття.

І як не дивно, це місто, Дітройт, заложив останній із романтичних конкістадорів, французький капітан Каділяк. Двістіп'ятдесят років тому, гарний шмат часу, монсьє Каділяк із невеликим загonom вояків із заплітаними в косу волоссям, від імени французького імператора, зайняв цю землю і заложив оселю. Місто було дерев'яне. Довкільні ліси були місцем осідку десятка різних індіанських племен. Регіон Великих Озер був місцем царювання Великого Маніту і там збиралися душі поляглих воїнів і ватажків. Каділяк не довіряв романтиці пралісу. Він свою оселю обгородив частоколом.

З індіанами французи були заприятелені. Французькі місіонарі з успіхом вели свою духову роботу між червоношкірими братами. Але ці католицькі неофіти, напившись вогненної води, тратили глузд і впень вирізували своїх білолицих добродіїв, а їхні скальпи причіпляли до поясів, широких, мідяними бляшками кованих шкіряних поясів. Гуцульські пояси, мигнуло мені через мозок, коли я вперше побачив такий індіанський пас. А потім, коли побачив ще гердани, килими і постолі, я був певний, що ці індіани Мишигену — це наші гуцули, якоюсь рукою велетня з Чорногори, з Брустур (чи не індіанська це назва?), з Космача, з Жаб'я, перенесені сюди, на плоску, як домовина, землю. Перенесені до Чібойгену, до Сагіно, Каламазу. Я певний, що вони тужать за зеленими Карпатами. Бо хіба вони ще завжди і завжди ткали б ті самі килими, вишивали б гердани і курили запікані люльки?

Капітан Каділяк імовірно про це нічого не знав. Він торгував з індіанами. Забирав від них чудові боброві хутра і платив добрими речами, потрібними в хатньому господарстві і зручними на полюванні на дикого звіра. З французами ще можна було жити. Індіани зберігали свою племінну гордість і завжди ще панували в пралісі і водах країни Мишигумі. Вони були альянтами французів. Стало гірше, коли прийшли британці. Ці вже, як голодні звірі, випущені з кліток, кинулися забирати все, що їм у руки попадало. Витискали індіан у дикі, опустілі місця, де не було звірів для полювання, проганяли їх з-над берегів рибних річок. З ними торгувати було важко. Дійсно важко. За одну рушницю з кремінним запалом треба було платити бобровими шкірами. І то стільки шкір треба було одна на одну накласти, поки вони не досягли вершка рушниці. А рушниця була довга, як зимовий ведмежий сон. Така була ціна.

Найзлюбніший в історії жарт втяв англійський головний командувач сер Джефрі Амгирст. Він велів продати індіанам за добрі гроші одіяла, що ними накривалися хворі на чорну віспу в шпиталі. Чорна віспа розшаліла між індіанами, здештакувавши населення.

Не дивно, що індіани робили повстання одне за одним і своєю кров'ю і кров'ю своїх гнобителів скроплювали стежки полоси Великих Озер. Бій був дуже нерівний. Злобний. Найхоробріші з індіанських ватажків об'єднували племена в боротьбі проти білих пришельців. Але все було даремне. Бліді лица були хитріші і міцніші. З ватажків залишилася тільки пам'ять, спогад. Одну автомашину назвали іменем найхоробрішого з них, Понтіяка, що в 1763 р. планував напад на Дітройт. Я реклямую цю автомашину на радієвій передачі і запрошую, з пієтизму до червоношкурого героя, купувати тільки ці машини. Вони дуже шляхетні й граціозні з вигляду.

Ще в 1814 р. це так, як би позавчора було, на вулицю Дітройтської оселі (Каділяка давно вже не було) загналася ватага індіан і, зловивши одного з білих фермерів, Ананію Мек Міллена, що вийшов пошукати загублену корову, зняли з його голови чуприну разом із шкірою. Це була остання спроба, лебедина пісня на воєнній стежці індіан. З того часу вони зрезигнували з боротьби і замкнулися в своїх оселях апатичні, пасивні, безрадісні, як гуцули в польським війську. Чекають на поворот до Карпат.

Це індіани, а де море? Де моє море?

Я пильно стежив за всіма відомостями, які появлялися в пресі в зв'язку з будовою водної дороги, що має сполучити Великі Озера з океаном почерез річку св. Лаврентія. Це ж море! Воно прийшло до нас. Це ж сполука з ним. Це знову можливість дихати морським вітром, принесеним на вітрилах кораблів аж до мого міста.

Коли американський президент підписав закон про будову водного шляху, я знав, що це сталося. Я знав, що за кілька літ з далеких морських полів прийдуть кораблі, солоні, важкі, стомлені морським трудом. Але прийдуть.

Море запрошено зайти в глибину континенту. І воно ці запрошини прийняло.

Історія будування водного шляху на річці св. Лаврентія стара. Вона сягає ще часів першого президента Америки, Вашингтона. Він ще тоді, у своїх днях, рекомендував, щоб Дітройт зробити морським портом. Але тоді це звучало більше ніж смішно. Він не мав союзників між живими сучасниками. Тільки море, вічне і терпеливе море, було його союзником. Воно послідовно вирощувало своїх приклонників, борців ідеї морської проти земних щурів. Море виграло цю велику битву і тріумфально зашуміло. Уявіть цю шалену радість, що сталася в морських глибинах на вістку про перемогу. Яка божевільна радість на відомість про те, що морським хвилям дозволено входити в глиб континенту і приносити морські кораблі навантажені поштою з цілого світу. Гарячечковні дельфіни вичиняли трюки кращі за клоунів на найбільшій арені світу, на океані. Морські коні встановляли рекорди бігів з бар'єрами. Ескадра літаючих риб вилетіла до місяця.

Проти ідеї будови водного шляху св. Лаврентія головним чином були залізничні підприємства, які боялися, що їхні бариші з транспорту зменшаться. І вони за останніх тридцять років своїми грішми стримували поступ. Стримували море в його переможному поході. Вони діяли як той придуркуватий перський сатрап Дарій, що, програвши морську битву з греками, казав батожити море. Багато йому з цього прийшло? Море залишилося, а він безславно згинув. Море живе і творить життя. Залізничники з червоними лямпами програли війну проти моря. Малі дурні. Не розуміють, що море довкола нас і всюди воно підійде, куди й коли тільки захоче. Море колише і пестить землю. І колись, колись заколише її до вічного сну. Чи це не буде величний кінець її? Вийшла земля з моря і море її забере.

Я часто йду до дітройтської гавані. Стаю на набережній і дивлюся на далекий обрій, чи не побачу надходячого моря. Надходять кораблі, прилітають меві. Шумить далекий морський вітер і приносить цілунки солоних уст далекого океану. І я вже не сам між залізом і цементом. За років п'ять Дітройт стане великим морським портом. Матроси з цілого світу, п'яні й співаючі, шукатимуть теплих обіймів дівчат. Приноситимуть у своїх кишенях гроші з цілого світу. Питимуть джін і братимуть кохання.

Море знову буде зі мною. Колп воно врешті прийде, я подарую йому свою фотознімку і ще раз присягну вічно кохати.

Кандідо Герейро

МОЯ КРАЇНА АЛЬГАРВЕ

Я чув від тебе, земле юности моєї,
 Легенди про колишніх, гарних мавританок.
 Вночі аж поки не пробудиться світанок
 Блукають по твоїх старинних замках феї.

О мій Альгарве! Буде легкий, мов серпанок,
 Для мене гріб насипаний з землі твоєї.
 Прийми мене! І зелень рівнини цієї
 Та синє плесо хвиль раз опромінить ранок.

А я лежатиму замріяний в могилі,
 В землі, де смерть немов солодке забуття
 І де давно спочили мавританки милі.

Лежатиму, Альгарве рідного дитя,
 Де сплять улюблені, де в беріг плещуть хвилі,
 І буде смерть моя солодка, мов життя.

МІСЯЧНА НІЧ НА ПІВДНІ

Потоки шепчуть серед безгоміння,
 Синіє ніч, срібляться шпилі гір,
 Клячуть верхів'я скель, гаї і бір
 Під чаром місячного мерехтіння.

Ріка розказує, мовчить зефір,
 Заслухалися дерева й коріння,
 Зідхає обрій в захваті моління,
 А в вишині дрімають зграї зір.

Ліси вповила срібна насолода,
 Тремтить проткана сяйвом деревина
 Та близько серцю божеська природа.

З'являється мені в таку годину,
 Як завмирає в серці вся негода,
 В лілях чистий образ твій, єдина...

З ДАЛЕЧІНІ

Сіяють золоті тереми Бога
 В нічній, промінно-синій далині
 І в блиску місяця-золоторога
 Стає престолом вся земля розлога.

Проміння будиться на темнім дні,
 Де сяє сріблом Молочна Дорога.
 Серпанки й квіти, ніжні і ясні,
 Цвітуть і линуть в тихій вишині.

В цю ніч любовно-сонну і блаженну
Сповняє десь якийсь цілющий квіт
Солодким запахом усю вселенну.

Спливають з небосхилів тихі співи.
Я знаю їх, неначе з ранніх літ:
Пісні до Неї, Пресвятої Діви...

ЗАХІД СОНЦЯ

Тремтливо й ніжно грають дальні дзвони —
Пісні смеркових, голубих хвилин.
Розвіялись вітри, втихає млин,
Заслуханий в далекі, тихі тони.

Проміння запалили небосклони,
І гаснуть вже, ще кілька, ще один,
І відблиск гасне в холоді долин
У синій тьмі вечірньої прислони.

В гаях стихає ледвечутний шум,
мовчанка всю природу огортає
І будиться в душі забутий сум.

Полинув гомін дзвонів у безкрає
І манять десь, мов сяйво тихих дум,
Світи казок, яких ніде немає.

МОНОЛОГ

За днів дитинства чув я ці пісні
Моєї вітчизняної природи,
Де вітряки, мости, шумливі води
І гори у блакитній далині.

В годинах північної прохолоди
Так часто причувалися мені
Хорали обр'їв такі сумні
І співи моря повні насолоди.

І в radoщах і в їхньому терпінні
Було все зрозуміле, все моє.
В землі, в воді, у вітрі і в промінні

Я вичув серце, що в природі б'є
Та знайте хвилі й скелі безгомінні,
Що в мені Бог, який в усьому є.

Переклади Романа О. Климкевича

Кандідо Герейро народився в південній Португалії, жив на переломі 19. й 20. століть. Він, улюблений лірик у своїй країні, писав переважно сонети. Головні прикмети його творів: барвиста й запашна мова, містичне, а подекуди аж до пантеїзму зближене сприймання природи, специфічний кольорит його південної батьківщини і типічна португальська ментальність. Його, як чільного представника португальської лірики, перекладали в Західній Європі. Перекладів на нашу мову ще не було.

На розстайних дорогах*

Рік 1914 закінчив той період історії української літератури, якого початок сягає часів Котляревського, період, так сказати б, свідомої літературної творчості із зростальною орієнтацією від народницької на західну літературу. Під кінець 19 та на початку 20 віку українська література, зазнавши у своєму розвитку чимало перешкод і заборон, намагається все таки доганяти літературу Західної Європи своїми чільними представниками, як Леся Українка, Іван Франко, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський та ін. В першому десятилітті 20 віку українська література нараховує вже кілька десятків імен поетів, письменників, критиків і літературознавців, які своєю діяльністю вже тоді подавали надії, що навіть у таких несприятливих умовах, в яких тоді доводилося жити й працювати, українська література в скорому відносно часі висунеться на видне місце і йтиме поруч з іншими західними літературами. На українському книжковому ринку щораз частіше з'являються літературні твори, які не сором було показати і на європейському.

Вибух першої світової війни в 1914 р. спинив, одначе, той досить уже багатий розвиток української літератури на яких три-чотири роки, після чого, як побачимо далі, ця література, маючи вже досить глибоке й міцне коріння і добрий ґрунт, зацвіла, на короткий, на жаль, час, незвичайно буйним квітом. Але з вибухом війни, коли заговорили гармати, мусіла замовкнути муза. Не тому, що, як каже старовинна приказка „інтер армас сілент музе“, тільки тому, що Москва терором і насильством замкнула їй уста. Вона, як каже С. Єфремов, „схопила за горлянку український нарід, щоб перетяти йому всякий доступ свіжого повітря в легені“. Під кінець 1914 і на початку 1915 рр. створилася така ситуація, що на всій українській території, включно з трохи вільнішою перед тим Галичиною, де Москва, окупувавши її, теж постаралася здавити все культурне життя, не було ні одного українського товариства, ні одного українського видавництва і ні одної української газети чи журналу, не появилася ні одна книжка, словом, усе було московською рукою зліквідоване. Було зліквідоване, чи тільки заборонене, але не знищене. Люди були, жили, може, розкидані по всіх усюдах, але вони існували, маючи надію швидко перебути воєнне лихоліття і працювати далі. Література не вмерла, тільки замовкла, притихла, не маючи змоги виявлятися у воєнних умовах, хоч і тоді, в часі війни, в часі лютого московського терору, були в запіллю неодноразові намагання організувати нелегальні видання, от як київська „Згода“, одеська „Основа“, харківське „Гасло“, які з конспіративних причин появлялися в щораз іншому місці, старанно ховаючись від „московського недрімучого ока“. Але технічні труднощі, не менше від московського терору, не давали розгорнутись роботі як слід.

Щолиш по упадку царського режиму прийшла повна полегша. Березнева революція змінила ситуацію докорінно. Змінилося політичне положення українського народу, завалилася тюрма народів, заблисла воля і поневолені народи легше відітхнули та взялись організувати своє життя на свій лад. Все, що мусіло в часі війни мовчати, заговорило тепер з великою силою на весь голос. Загомонила й літе-

*) Вступ до Історії сучасної української літератури.

ратура прегарними голосами й чудовими тонами. Відновились давні видавництва, дарма, що це ще була війна, з'явилась вільна преса та прискішеним темпом почалось друкування книжок. З'являються літературні журнали, збірники й альманахи, перевидаються твори давніших письменників та появляються зовсім нові. Культурне життя набирає великого розмаху.

Один з перших починає виходити в Києві 1917 р. літопис українського друку „Книгар“ за редакцією М. Зерова, далі літературно-мистецький вісник „Шлях“, літературний збірник „Струмись“ (Вінниця), а навіть у чужій і далекій Москві появляється літературно-мистецький і науковий тижневик „Промись“. Це були перші ластівки, за якими появилися й інші. В 1918 р. відновляється за редакцією О. Олесь старий ЛНВ, потім „Літературно-критичний альманах“, двотижневик „Універсальний журнал“, місячник літератури й мистецтва „Музагет“, літературний збірник „Січ“ (у Січеславі) та багато інших. Окрім того постають окремі книжкові видавництва, як „Криниця“, „Вернигора“, в Києві 1917 р., „Вік“, „Сяйво“, „Час“, „Шлях“, „Книгозбірня“ 1918 року, а далі ще „Рух“, „Друкар“ та ін. Ці видавництва беруться перш за все видавати і перевидавати твори сучасних поетів і письменників, старших і молодших, як С. Васильченко, В. Винниченко, Г. Журба, Д. Загул, О. Кобилянська, О. Олесь, М. Рильський і цілий ряд інших.

Незабаром з'являються і зовсім нові журнали, біля яких гуртуються поети й письменники, що творять окремі літературні організації й угруповання, або ж постають мистецькі групи й організації, які пробують видавати свої альманахи, збірники й журнали. Та в самих початках, тобто від 1917 р. все літературне життя концентрується біля трьох київських журналів: „Книгар“, „Шлях“, а потім ЛНВ, де друкуються зразу всі тодішні поети й письменники, в першу чергу передвоєнні співробітники, старші й молодші, а там і зовсім нові. З молодших бачимо тут таких, як М. Зеров, Б. Якубський, П. Тичина, Д. Загул, М. Івченко, Я. Мамонтів, В. і К. Поліщуки, Я. Савченко, О. Слісаренко, М. Терещенко та інші. Деякі з них друкувалися вже перед війною, а деякі виступають уперше, але всі виступають під одним — національним прапором.

Згодом молодші письменники відділюються, а там і зовсім відходять, намагаючись виступати окремо. Їх уже не задовільняють старі журнали, де концентрувалися всі літературні сили, бо для них ці журнали були виразниками літератури традиційної, від якої вони прагнуть відсепаруватись. Вони захоплюються модерністичними гаслами західної літератури і свідомо ставлять собі завдання скеровувати розвиток української літератури на нові, модерні шляхи. Ці прагнення і спричиняють їх відхід і остаточний та безповоротний розрив із давнім народництвом у літературі. Інша справа, що ясного образу модерної літератури вони ще не мали. Їх намагання були тільки шуканням доріг, блуканням у темряві. Останнім висловом модерної літератури був для них Михайло Семенко з своїм футуризмом, отже все, що було інше від традиційної літератури, все, що руйнувало старі форми і створювало нові. Коли група молодих письменників організувала в 1918 р. „Літературно-мистецький альманах“, перший того роду літературний збірник по війні, то один з молодших критиків того часу, Яків Савченко, у своїй статті в цьому збірнику оцінював Семенкову творчість, як зразок модерного віршування, модерної літературної творчості, забуваючи, що футуризм був витвором літератури Західної Європи багато раніше, ще перед війною. Інший критик того часу, теж один з молодших, засуджував — у тому ж

збірнику — творчість Г. Чупринки як не модерну, що не відповідає вимогам нової літератури.

Як би й не оцінювати ці прагнення молодшої генерації українських письменників і їх шукання нових доріг для літературної творчості, то все таки не можна не визнати, що це було явищем прогресивним, дарма, що орієнтація на футуризм і на Семенка була зовсім фальшива. Це свідчить тільки про шляхетні пориви молодшої генерації письменників, які щиро прагнули вивести українське письменство на широкі води сучасної світової літератури. Важливе, що це не були вже явища відірвані, як давніше, тільки свідомий і цілеспрямований літературний рух, який мав за остаточну мету включити українську літературу в круг літератури світової. І як би не трагічна зміна політичної ситуації в Україні, українська література могла б вирости на найпередовішу літературу Східної Європи.

Проте, на дальший розвиток української літератури мали рішальний вплив дальші політичні події в Україні, які скерували її розвиток у зовсім іншому напрямі. Так звана „жовтнева революція“ розщепила українську літературу надвоє. Старше покоління українських письменників стояло виразно на національних позиціях, на боці національної революції і вороже поставилося до „жовтневих гасел“, молодші ж письменники поставилися до неї дуже неоднаково. Одні пішли направо, другі наліво, а треті манівцями. Відомий уже тоді молодий поет П. Тичина захопився був національною революцією і склав їй величний гімн надхненною збіркою „Соняшних клярнетів“, але пізніше відвернувся від неї і перекинувся наліво під впливом комуністичних гасел. В той же час М. Семенко і ті, що з ним, відразу відкинули ідею національної революції і стали на боці „жовтневої“, бажаючи своєю революційністю захопити позиції нової „революційної“ літератури. В дальших кількох роках війни на Україні ця метушня ще збільшилася, так що на цьому відтинку настав хаос, якого, мабуть, жадна література світу не знає. Війна велася, як звичайно, із змінним щастям, режими і влади мінялися майже з дня на день, а відповідно до того мінялися й погляди письменників, які намагалися щораз більше пристосуватись до нового ладу. Молоді письменники виявляють велику рухливість, засновують нові мистецькі організації й групи, видають гучні маніфести, меморіали й декларації, від яких одначе за кілька днів відрікаються і проголошують нові, переважно зовсім протилежні. Одного дня вони виступають спільно в одній групі чи новозаснованій мистецькій організації і видають власний журнал, але водночас друкуються і в іншому, зовсім суперечного напрямку журналі. Одного дня вони відкидають рішуче нові вимоги „пролетарської революції“, засуджують усяку колективну творчість, а за день-два шукають спільної мови, синтези нових поглядів із старими, компромісу між свобідною творчістю і новими вимогами комуністичної партії.*

Що більше, одначе, утворюється на Україні большевицька влада, то більше вона прибирає в свої руки всі ділянки культурно-громадського і політичного життя України. А на мистецьку ділянку звернена особлива увага. Молоді і молодші українські письменники й мистці стають на п'ятак „жовтневої революції“ і беруться творити нове „пролетарське“ мистецтво. І в маніфестах нових літературних організацій говориться щораз більше й виразніше про визнання дійсності та „практичного життя“, а вслід за тим і нові нотки в твор-

*) Див.: С. Єфремов: Історія українського письменства, т. II.

чості поетів і письменників — привітання „новому життю“ і гімни жовтневій революції.

Однак треба сказати, що на комуністичні позиції письменники ставали не так за переконаннями чи для кар'єри, але нераз із щирої віри в те, що московський комунізм на Україні можна буде перетворити в щось українське, що вдасться творити літературу хоч і „соціалістичну“, але все таки українську. В 20-их рр. здавалося, що ці надії зможуть здійснитися, проте, Москва не дала вихопити собі тут ініціативи й проводу та розгромила українські форми комунізму як свого найбільшого ворога.

Цю змінливість і нестійкість молодих українських письменників найкраще відбивають оті літературно-мистецькі організації та їх публікації, маніфести й декларації, що появлялися й зникали, як метеори. Одним із перших виявів груповості молоді генерации та їх новаторських і відосередніх тенденцій був згаданий уже „Літературно-мистецький альманах“ 1918 року. Більшої ролі цей Альманах, що правда, в літературному життю Києва не відіграв, він навіть не зумів з'єднати чи згуртувати біля себе поважнішої кількості мистців, однак він стояв на незалежницьких позиціях і не признавав „жовтневої революції“. Видко було, що деякі письменники психічно важко сприймали новий лад, але щораз менші вигляди на вдержання здобутків національної революції пхали їх щораз більше в обійми комуністичного жовтня.

Проте, ще в 1919 р. бачимо спроби деяких письменників удержатись на протибольшевицьких позиціях. Група письменників, між якими бачимо й організаторів „Літературно-мистецького альманаху“, видає 1919 р. літературно-мистецький журнал „Музагет“, в якому виразно декларує свої антибольшевицькі і антипролетарські погляди. Це письменники індивідуалісти, що в першу чергу обороняють принципи чистого мистецтва, принципи протилежні й суперечні вимогам т. зв. пролетарського мистецтва. Один з ідеологів цієї групи Ю. Меженко (Іванів) поставився категорично негативно до вимог „пролетаріату“ і до т. зв. колективної творчості, стаючи на оборону індивідуалізму мистця і повної незалежності його в мистецькій діяльності. Він пише:

„Я рішуче стаю на оборону індивіда і цілком виправдую його в усіх, мабуть, іноді дуже сміливих, але все ж таки справедливих думках і поглядах... Я кажу про аксіому, яка стверджує те, що творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе вищою істотою понад загальне і коли, не підлягаючи загальному, все ж таки відчуває свою з ним спорідненість“.

Відкидаючи всякі вимоги колективної творчості, яку пропагувала комуністична партія, намагаючись за всяку ціну підпорядкувати собі літературу й мистецтво, Меженко заявляє, що єдиний колектив, який може існувати, це тільки нарід, як психологічний колектив, і тільки він може бути творчий. Єдина форма колективної творчості, яку можна визнати, це — каже він — народна творчість. „Нема іншої колективної творчості, нема творчості юрби, натовпу, ані інших колективів, є лише творчість народу, і тому ми тільки з нею можемо рахуватись і тільки про неї можемо казати як про щось реальне“.

В свідомій мистецькій діяльності музагетівці звертають головну увагу, і то майже виключно, на мистецьку форму творчості, абстрагуючи від ідейності чи ідеологічності мистецтва. Вони відмовляються розглядати мистецькі твори збору їх ідейності.

У статті про „Соняшні клярнети“ Меженко каже:

„Я абсолютно не вважаю можливим для критика розбирати поезію з точки погляду їх ідеології. Цей прийом стоїть власне не вище методів „Української Хати“ та ЛНВ, які гадають, що, повидавши по кілька рядків з різних поезій, які були писані під самими різними настроями і різними вражіннями і навіть у моменти психологічно часто зовсім не зв'язані, вони можуть робити якісь то висновки »логічно і нехаотично«. Такого методу критики я зрікаюсь і залишаю її людям з певним »критичним світоглядом«.

Трохи інший підхід до цього питання бере інший музагетівський теоретик, Іван Майдан. Він так само заперечує пролетарську теоретику, але різниться від Меженка тим, що зовсім не мислить собі мистецтва безідейного. У своїй статті „Поезія як мистецтво в тому ж „Музагеті“ він каже, що ніяка ідеологія не може перейти до практичного життя без поетичного, мистецького її доповнення. Відкидаючи марксівську теорію, що мистецтво відбиває настрої певного періоду і класу, отже т. зв. „дух часу“, Майдан твердить, що це діється якраз навпаки. Власне мистецтво, головню література, поезія творить цей дух, а практичне життя тільки стверджує в певній мірі те, що в поезії мається вже як певний факт, як ідея, як щось дане. „Сучасність не опрокинула цієї правди, а навпаки, стверджує її. На чолі національного визвольного руху стають поперемінно українські письменники, „діячі пера“, а не політики і не „діячі меча“. Творці певних ідеологій — письменники і мистці хапаються за зброю і обороняють культуру, ними витворену, в той час, як ширший загаль тільки збоку придивляється до титанічної боротьби двох великих визвольних ідеологій між собою“.

Різниця поглядів на мистецтво обидвох цих музагетівських теоретиків не міняє основних позицій групи „Музагет“ у відношенні до лівих угруповань, навпаки, вона стверджує шукання правильного шляху для дальшого розвитку української літератури, але шукання свободне і ніким не контрольоване. „Музагет“ стоїть на антипролетарському ґрунті й обороняє національне мистецтво перед марксівською ідеологією, хоч погляди Меженка можна скоріше нагинати в обидві сторони, як погляди Майдана. Проте Майдан ближче до правди, до життя, він призначає мистецтву певну роль в житті людини. Практичне життя підтверджує це всесторонно. Мистецтво, а зокрема література, поезія, мала, має і буде мати визначну роль в формуванні психіки людини, але воно залишається мистецтвом тільки так довго, поки не стане виконувати ролі слуги і не буде звужуватись і знижуватись до щоденних потреб.

Група „Музагет“ не довго існувала та й окремі члени її не довго держалися своїх поглядів. Воєнні події розпорошують групу, журнал перестає появлятися, а члени причаляють згодом до берегів інших організацій, які щораз більше відступають від попередніх позицій під наступом лівопартійних теорій.

Того ж року, 1919, постала в Києві інша група письменників, яких речниками були поети лівого наставлення, як М. Семенко і Гнат Михайличенко. Органом цієї групи став літературно-мистецький тижневик української секції Всеукраїнському, а потім Відділу Мистецтва Наркомату Освіти „Мистецтво“. Ця група складається не так з пролетарських письменників, як радше з прихильників революції в мистецтві проти застарілих форм. Може саме тому сюди ввійшли і деякі музагетівці, київські символісти, як Тичина, Загул, Савченко, Терещенко, Слісаренко та інші. Все таки ця група стояла на лівопартійних позиціях, „Мистецтво“ рішуче засуджує „буржуазну“ естетику

і висуває принципи будування нового пролетарського мистецтва. На ці теми заговорили тут такі автори, як К. Лавринович, В. Елланський, а особливо В. Коряк, який був партійною трубою в ділянці мистецтва й літератури. Семенко і даліше возиться з футуризмом, бо комуністична партія потребує його для своїх цілей, як руїнника „буржуазної“ літератури й мистецтва. Але головну роль грає тут В. Коряк, який надає тон і визначає та пильнує партійної лінії, якої повинні триматися українські письменники й мистці. У своїй статті „На електриди“ (Мистецтво, ч. 1. 1919) Коряк закликає письменників на нову путь, „на електриди“, на „бурштинові острови“ творити нові епопеї нової боротьби, нові казки й легенди. У статті „Чистилище“ (Мистецтво, ч. 3. 1919) Коряк визначає Україну, як першу хвилю революції на Заході Європи. „Україна чистилище. Тут революція гартується до найбільшого й останнього ступня на Захід. Революція зі Сходу ферментується в нас для перетворення в західну революцію“.

В. Коряк був для большевиків дуже важною персоною в літературній ділянці. Без нього та ще без І. Кулика, які заганяли українських письменників до московсько-большевицького воза, не швидко була б утворилася пролетарська література. Їм у першу чергу завдячує Москва і партія, що вже в 1919—1920 рр. стільки українських письменників перейшло на сторону „пролетарської революції“ і „пролетарської літератури“.

Проте різні події визвольної війни не зберегли і цієї групи і розкинули її членів по всій Україні. Деякі з них виринають 1920 р. в інших організаціях. З ініціативи В. Поліщука та ще кількох поетів і мистців, як В. Диберт, М. Стасенко, О. Тхоржевський та ін. постає в Києві нова літературно-мистецька організація „Гроно“, де бачимо і кількох колишніх музаетівців та членів „Мистецтва“. Ядром цієї групи були, окрім В. Поліщука та згаданих членів основників, П. Филипович, Д. Загул, М. Терещенко, Г. Шкурупій, Гр. Косинка, проф. Бурачек, Левандовський, Г. М'якота, Занкевич. Опинився тут і недавній індивідуаліст І. Меженко-Іванів, який одначе виступив тут уже в зовсім іншій ролі. За той час він устиг змінити свої погляди на мистецтво остільки, що вже погодився на колективне мистецтво, хоч іще не зовсім зрезигнував із своїх індивідуалістичних позицій. На його думку, мистецька творчість повинна бути такою, де б колектив знаходився в гармонійному сполученні з індивідуумом, бо для людини, мовляв, природним є бути в колективі, живучи разом з тим і високорозвинутим індивідуальним життям, жити так, щоб одне другого не нищило (Гроно, ст. 1).

Взагалі „Гроно“ є останньою спробою направо наставлених елементів вдержатись на поверхні літературного життя, хоч би коштом зречення від своїх колишніх поглядів. Гроністи шукають компромісу. Вони вже в суті визнають пролетарську революцію і пристають до творення пролет. мистецтва, але бажають усе таки вдержати щось із своїх давніх поглядів. Це не дає підстави говорити про їх тверді національні переконання, вони вже властиво погодилися з новим ладом, приймають комуністичну ідеологію, визнають потребу творити нову пролетарську літературу і майже повністю резигнують із національних позицій, але ще не можуть прийняти накиненої згори партійної лінії в мистецькій творчості і прагнуть задержати свободу творчості. Тому схиляються до компромісів у деяких питаннях і намагаються знайти синтезу старого й нового. В редакційній статті збірника „Гроно“ (1920) читаємо:

„Літературно-мистецька група Гроно, складаючи цей збірник, мала на меті знайти, бодай хоч наблизитись, до того істин-

ного шляху в мистецтві, який би відповідав духовій структурі нашої доби великих соціяльних заворушень.

„Ми вважаємо, що лише гармонійний синтез всього утвореного досі в сфері мистецтва міг би вирішити це велике питання.

„На мистецтво ми дивимося так, що воно повинно бути засобом для передачі почувань від людини до людини, бути мостом між їх думками, бо мистецтво є діяльність людини, в якій остання зовнішніми проявами передає свої почуття другим людям поза межами місця й часу, або кажучи інакше, мистецтво є знаряддям для зносин людей між собою в сфері почувань, як слово є знаряддям зносин людей у сфері абстрактної думки.

„Коли так, то мистецтво повинно бути зрозумілим для якнайширшого загалу, для пролетарських мас, — тоді воно зможе відповідати вищесказаному положенню.

„Кожний мистець має свої, властиві його духові, форми творчості, має свій підхід до душ людських, до мистецтва, яким він найлегше і найбільш ясно може передавати свої почування.

„В мистецькій формі група „Гроно“ так само хоче знайти той гармонійний синтез, якого вона шукає і в інших складових частинах творчості, знайти синтез існуючих течій, взявши од них все найбільш здорове, природне й відповідаюче принципу зрозумілості“.

д. б.

Василь Чапленко

Трудна поезія

(Про „Ліричний зошит“ Вадима Лесича)

Скажу на самому початку: Вадим Лесич — трудний поет, трудний у тому розумінні, що його треба читати з певними зусиллями волі. Скажу ще й таке: мені особисто більше до вподоби кляристична поезія, поезія ясна в змісті й формі, така, як, наприклад, творчість М. Рильського. Але — як я якось висловився на авторському вечорі Вадима Лесича — необов'язково легке чи, інакше кажучи, трудність і легкість у сприйманні поетичного — це проблема не естетична, а технологічно-читацька, і не від неї треба виходити, оцінюючи твір. Щодо моїх чи чийсь інших суб'єктивних уподобань, то вони ще менше важать в оцінці мистецького твору. Важить тільки „рівнодійова“ в оцінках багатьох читачів.

Трудність поезії Вадима Лесича передусім у його „абстрактній“ тематиці. Адже в нього навіть назва першої частини збірки — „Книга тривань“ має такий характер. А в самій збірці знаходимо такі теми, як от „Провість“, „Визвіл“, „Проминання“, не просто „Елегія“, а „Замість елегії“. Друге: контури його тем — усіх, не тільки цих, абстрактних, — невиразні, розпливчасті. Ось, наприклад, у поезії „Золоте руно“ хоч і згадано аргонавта Язона, але не можна прямо сказати, чи ця поема, справді написана на тему про аргонавтів, так багато в ній далеких від цієї теми асоціацій. „Шахтар, чи тесля ти, чи витязь рокованих і віщих днів?“ — запитує риторично сам поет. Тобто він і сам виразно не уявляє, про кого чи про що в цій поезії йде мова. Поезія „Тлінь“ побудована на мотивах „Отчєнашу“, та вона далека від змісту цієї молитви. Третє: для створення образності він часто поєднує дуже віддалені уявлення. Приклади на це можна брати

з будь-якої Лесичевої поезії, їх багато. Наприклад, у поезії „Нікому не треба слів цих“ маємо таке:

Затисну, задавлю я в уст кут
Всіх мислей найліпших еліпси.

Тут читач може подумати, чому „мислі“ мають форму „еліпсів“, а не кіл чи якихсь інших геометричних фігур. Або ще: „Ген вітер голубіє“. Тут поет поєднав дотикове уявлення („вітер“) і зорове („голубіє“). Отже, і в першому, і в другому випадку читач повинен зробити певне зусилля, щоб ці різнопочуттєві уявлення поєднати. (Такі труднощі є й у поезіях П. Тичини).

Очевидячки, поет і сам свідомий труднощі своїх поезій, бо в одному вірші пише: „Я міг би найпростішими словами сказати, висловити все“... Міг би, а проте навіть у цьому реченні (довгому, я навів тільки початок) висловлюється не „просто“. Така вже, мабуть, його поетична вдача, і в цьому він, либонь, і сам навладен. Видимо, це те його „слово найніжніше“, що ним він може „достоту (?) серця передать“. Це так він „вишіптує віршом (?) все те, що в'яне на устах“. Може, це ще й тому в нього, що він намагається висловити своєю поетичною мовою глибинні й тонкі нюанси людських почуттів, ті нюанси, що їх ясними, звичними словами й асоціаціями не можна передати. А такі завдання для поета, справді, не легкі, тимто й він сам не задовільняється своїми творчими досягами.

Але дарма, дарма, поете, — пише він, —
не висловити цього віршом“ (ст. 45).

Чи так:

Так мало висловлено досі,
хоч ти чимало й невпопад (?)
слів розкидав... („Пізнє літо“).

Але ми бачимо, що його досяги значні. Він уміє „трудними“ засобами, розкиданими „невпопад“ словами дати справжні естетичні переживання людини, створити поетичний настрій, образне уявлення. Він уміє

... Із щербів недомовлень,
з тремтіння, що не знало слів...
„щось невловне“ „у пісню перелити“.

І в цьому, на мою думку, його поетична своєрідність — уміння „трудними“ засобами творити справжні поетичні цінності. Його поезії, справді, треба не раз, а може й не двічі прочитувати, щоб їх збагнути, але зате потім читач відчує справжню естетичну насолоду, пізнає те, чого без Лесича не пізнав би, особливо в царині „серця мови“ (ст. 11). І так можна сказати не про окремі його поезії, а про все, що вміщено у збірці. Цю поетичну якість збірки поет, либонь, свідомо забезпечив тим, що вибрав з двох „невиданих“ збірок найкраще. Образність його поетичної мови здебільша свіжа й рясна в усіх поезіях, але він вправно орудує ще й прозаїзмами (сюди належать заголовки „Ліричний зошит“, „Книга тривань“, „Сірі рядки“, „Ліричні етюди“). Можна було б навиписувати чимало яскравих і тропів, і фігур, але вирвані з контексту окремі вислови не дадуть повного уявлення, тут треба читати цілі поезії, і до них я відсилаю читачів.

Але попри всю трудність Лесичевих поезій, вони не беззмістові, і це додатня їх риса. Поезія — як і красне письменство взагалі — не може бути без змісту хоч би через те, що вона твориться з мови, вірніше — з тих уявлень, що їх дає людині мова, а мова без семантики неможлива.

кладно не знав (а це відомо, що він дуже часто не знав), як покінчиться історія. Він лишає питання отвертим, без відповіді. Натурально, він є головною особою, але хто б цього не знав, хотів би напевно довідатись. Читач, може, вже давно забув це речення, поки ще сторінку до кінця дочитав, де оловідається про „очіпок“, з яким уродився Давид. Очіпок, що має приносити щастя, цікавить кожного, і письменник уже свою витівку виграв. — Хто знає, який роман починається реченням: „Що це є?“ Теж незлий початок, треба признати. І ми знаходимо зараз щось таке, що ми й у Дікенса зауважили, а саме предмет зацікавлення, або сумніву, на що хочемо мати відповідь. — Питання „що це є“ походить з катехизму, а Томас Манн вживає його за початок „Будденброків“.

Або: „Було літо, полудне, в однім куточку плота...“ Так починається імпресіоністичний роман Якобсена... „Могенс“, цілим чаром полудня, хоч ніяких деталей не знаємо. — „Це було вліті“ — це вже не те саме, тут вже враження ослаблене, воно мусить звучати: „Було літо...“

Розгортаю іншу книжку: ... „у Франції, сказав я, розуміють цю річ краще...“ — Перед тим реченням стоїть кілька крапок на знак, що розмова ведеться вже довгий час. — Що це за річ, — запитає слушно читач. Він ніколи цього не довідається. Заголовне слово є „Франція“, куди негайно вибирається в подорож Льоренс Штерн, в цю славу поїздку: „Чутлива мандрівка“, мандрівка в незнане, в далечінь, так само, як перше речення було сказане — теж так собі — в незнану далечінь. Чарівна, чутлива мандрівка, починається теж так без ніякої основи, підстави, причини, властиво, вона зовсім не починається — тільки йде далі, в середині життя, цілком як у Платона, в його „Пирі“. „... О! Так, про це я досить докладно поінформований...“ — Це теж мусить бути прикметою перших речень.

Подивімся, як ставить перше речення Зельма Лягерлеф у своєму романі „Геста Берлінг“: „Врешті парох станув на проповідниці“... Це „врешті“ каже припускати, що цей неназваний священник казав своїм парохіянам чекати десь на якимсь ще невідомім місці, але який священник і де? Питання навмисне без відповіді. Проповідниці є, звичайно, тільки по церквах, тож мусимо думати, що це відбувалося в якійсь церкві. Без основи розпочинається ця історія, недоладно, от так з ясного неба! Але це теж незлий початок, бо він викликає нетерпеливість пізнати всі ближчі умовини. Те саме у відомім романі Кіплінга „Кім“: „... Він сидів“ — так там читаємо — „наперекір усяким запорядкам, верхи на гарматі“. Хто сидів на гарматі, довідуємося аж пізніше, як і про те, що цей хтось є хлопчиною і називається „Кім“, і чому він там сидить. Але так само, як і в „Геста Берлінг“ находимося відразу в середині історії. Ми отожднюємо наші дитячі переживання з тим, хто сидить верхи на гарматі. Цей бо нещоденний образ полонює нас відразу — хотілося б цю сцену зараз таки нарисувати.

Іншу проблему знаходимо в одній казці Геллерта: „Щоб побачити носорога...“ такою ярмарковою реклямою є перше речення. А хто ж не хотів би побачити носорога? Але цей грубошкурний звір є тільки принадою, яка має схопити читача, бо в дальшій дії оповідання про це зовсім ані слова... — Я дозволю собі навести тут початок одної новелі з моїх власних писань, він дуже споріднений із згаданим носорогом: „Бути вбитим від спадаючого метеору“ — це змушує читача відразу до якогось рішення, яке, звичайно, буде:

„вбитим метеором я не бажав би бути“. „Немає багато людей, які б охоче спали в церкві“. Це очевидно Діккенс. Привабливий початок. Так впевняє письменник, а ми змушені це внутрішньо перевірити, і я це теж зараховую до категорії „носорогів“.

Або таке: „Марлей не живе. Тим хочемо почати...“ Це вступ до Діккенсової „Різдвяної казки“, одної з найславніших і повчальних. Так він починає і дає розуміти, що інакше починати він не схильний. А в дальшому розбиває всі сумніви про дійсну смерть Марлея. Він навіть користується англійською приказкою, що Марлей вже такий мертвий, „як цвях у дверях“, щоб дорешти розвіяти всяку непевність, яка постає через те, що письменник прив'язує таку велику вагу до смерті Марлея. — Тут щось не до ладу, гадає читач — він хотів би мати відповідь або якесь пояснення.

Отже це є та техніка „паперу з клеєм на мухи“, яким автори схоплюють читачів на „клей першого речення“. — Але це цілком легітимний — хоч гумористичний — спосіб. — Ну, а як вам подобається таке речення: „Подорожні можуть вибрати дорогу до вершка Монте Генерозо в Мендрічіо, або в Каполяго зубатою залізничкою, або з Біссоне через Соану, де вона найбільш утяжлива“. — Це виглядає на розділ, вирваний із знаних мандрівничих провідників Бедекера. Але це Гергардт Гавптманн, якого оповідання „Єретик із Соани“, так по-бедкерівськи починається. Цей початок уважаю теж за чудовий у своїй вражаючій, холодній розсудливості. Бо Гавптманн напевно буде мати претенсію, щоб ми обрали найтяжчу дорогу через Соану.

Цей початок нагадує мені Кляйста, який так починав: „В значнім місті горішньої Італії“... або „В Ст.Яго, столиці держави Чіле“... або „При березі Гавелі жив в половині 16-го стол.“... це є для Кляйста типове. Він каже читачеві вірити, що тут оповідається про правдиву історичну подію, яка скоїлась на згаданому місці, та кожного часу може бути перевірена. Він оповідає це поважним тоном серйозного хроніста — або так бодай удає.

Подібного засобу вживає Томас Манн в оповіданню: „Смерть у Венеції“... „Густав Ашенбах або „фон Ашенбах“, як його прізвище урядово в 50-тім році життя звучало, одного весняного полудня 19... року, який нашому континентові таке загрозливе обличчя виявляв, вийшов із свого помешкання на Принц-регентенштрассе в Мюнхені... і т. д. Що, де, як, чому — даремно!

Зближаюся до кінця. Я хотів дати читачам тільки такий малий мотив, не подаючи фальшивих чи невідповідних початків, як наприклад Смоллета „Перегрін Пікле“. Перше речення звучить: „Приблизно сто миль від столиці жив Гамаліель Пікле. Це не такий дуже незвичайний початок. Але далі йде так: „Він був сином лондонського купця, якого початок... якби Риму... був дуже малий“. Комічне порівняння лондонського купця з Римом, це саме те, що читачеві дає т. зв. популярно „штучка“ і найбільш серйозну людину спонукає до усміху.

Неперевершений є початок: „Було колись...“ в казках. Це „було колись“ є безсмертний початок, видна, притаманна признака казки, її незмінний мистецький закон! А тепер я мушу сповнити обіцянку й назвати найкращий, на мою думку, початок, яким в основі всі історії починаються, прапочаток усіх початків, це могутнє, прегарне речення, яким починається Св. Письмо: На початку сотворив Бог небо і землю.

Переклад з німецької мови д-ра С. Дмоховського

Роман Придаткевич

Для українських музик т. зв. молодшої генерації, що були безпосередніми свідками великого росту нашої музичної справи в Галичині в 30-их роках б. ст., ім'я Романа Придаткевича, що перебував у далекій Америці, не було тоді таке плястичне, а його музична діяльність не була такою видимою, як сьогодні, коли ми самі тут опинилися. Знали його добре, як талановитого скрипака і студента композиції тільки старші музики, або, як товариша зброї, його колеги-ровесники. І хоч Р. Придаткевич від часу свого приїзду до Америки, тому рівно 30 років, постійно контактувався з деякими українськими музиками у Львові, то все таки велика віддаль унеможливляла докладно аналізувати його працю в Америці і створити собі якийсь скристалізований образ його профілю, як виконавця, педагога, а передусім як композитора. Нам видається, що тоді головною базою контакту краю з Америкою на музичному полі була справа фінансової допомоги Америки для ростучого музичного мистецтва в краю, яку організували і несли обидва перебуваючі в Америці українські музики: Михайло Гайворонський і Роман Придаткевич. Відносно ж самого мистецького контакту, то Америка в особах Гайворонського і Придаткевича більше цікавилася краєм, ніж навпаки. Це зрештою виходило із самого факту, що в краю, як джерелі основного музичного потенціалу, творилися цінності, які мали силу впливати теж на діяльність вище згаданих музик.

В кожному разі мусимо ствердити, що Р. Придаткевич впродовж усього свого побуту в Америці, все, що робив, як громадянин-українець, як композитор, організатор і педагог, робив в ім'я неслабнучого духового контакту з центром української музичної культури в Західній Україні — Львовом і з почуттям неменш сильного духового зв'язку з музичним мистецтвом Східної України. Це дозволило йому успішно оборонитися перед великими, не все позитивними впливами різних музичних течій в Америці, згідно допомогло йому заховати в творчій праці свіжість і безпосередність українського думання. Це безпосереднє відношення до української думки взагалі і до української музичної проблематики зокрема, є тим ключем, на основі якого Роман Придаткевич розважає і вирішує свої композиторські питання і який, як сам каже, зоставляє його шукати за модерним мистецьким оформленням українського музичного матеріалу.

Вистачить глянути на список творів Придаткевича (Симфонічна сюїта, Симфонія українського визволення, Друга симфонія за „Тополею“ Шевченка, Третя симфонія, Обробки для скрипки з фортепіяном українських народних мелодій, скрипкові транскрипції інших українських композиторів, Скрипкові сонати, Українська рапсодія на кобзарські теми, Гуцульська сюїта і т. д.), щоб ствердити, як глибоко закорінений український елемент у психіці цього композитора і як у багатьох творах він користується українською тематикою, у найширшому розумінні цього поняття. У творах Придаткевича бачимо з одної сторони найвартісніші музичні елементи з релігійного, історичного й побутового життя українського народу, а з другої сторони чуємо, як ці прості, ляпідарні теми в робітні модерного мистця перетоплюються й оживають якимсь новим

життям, яке на перший погляд може видаватися життям чужим, або незвичайним у відношенні до простоти і безпосередності самої тематики. Та при уважнішому слуханні й спостереганні ми переко-нуємося, що цим простим темам в новій одежі таки „до лиця“ і що більше — ми відчуваємо, що навіть скомпліковану модерну фактуру Придаткевич уміє надхнути характеристичним українським духом. Це, коли говоримо про використання Придаткевичем української народної тематики. Іншу, поважну частину його творчості становлять композиції, в яких не використовуються безпосередньо українські народні мелодії, а які написані під впливом високих українських ідей (Симфонія Визволення), під впливом Шевченка (Тополя), або просто компоновані у вільних, українських духом стилізаціях. У цих творах композитор інтуїтивно і вірно схоплює автентичність української духовості і передає її у майстерній, зрозумілій модерному світові, музичній фактурі. З вище наведеного неповного списку творів Придаткевича видно, що він пише для симфонічної оркестри і, як скрипак — головню для скрипки. Цей момент має у нашій музичній творчості особливе значення, бо українська скрипкова література в порівнянні, напр., з фортепіановою — небагата.

Попри композиторську діяльність Придаткевич впродовж 30 років побуту в Америці не знімає пальців з грифу своєї скрипки і дебютуючи в 1930 р. в Нью Йорку (Тавн Гол), граючи до сьогодні по цілій Америці, виступаючи як камераліст, ні в одній програмі не пропускає українських творів, отже нагоди тією дорогою інформувати американську публіку про українську музичну культуру. Найбільше значення в цьому напрямі мали виступи Придаткевича, як члена „Українського Тріо“ (скрипка-сопран-фортепіан) і влаштувані ним концерти української музики на терені т-ва „Приятелів Української Музики в Нью Йорку“. Також щорічні речиталі Р. Придаткевича в колегії в Муррай, в якій він є професором історії музики і гри на скрипці, — все мають у своїх програмках українські позиції. Як активний виконавець-скрипак, Придаткевич визначається солідною технікою, великою емоційністю інтерпретації і репертуаром, що не обмежується тільки до українських, чи своїх власних творів.

З педагогічної діяльності Р. Придаткевича можна навести три головні моменти. Перше: Створення і провадження разом з покійним М. Гайворонським (1924—1931) „Української Консерваторії“ в Нью Йорку, яка начислювала кількасот учнів і видала поважне число українських професіоналістів. Друге: Згуртування в колегії в Муррай українських студентів і уділювання їм всякої можливої помочі у студіях. Про висліди праці цих молодих українців маємо нагоду довідуватись із пресових звідомлень з приводу їх виступів, як композиторів, чи виконавців. Третє: Працюючи довгі роки, як музичний педагог в країні, в якій взагалі питання всякої педагогіки поставлені дуже високо, Р. Придаткевич у відношенні до скрипкової педагогіки зумів виловити її квінтсенцію і весь свій досвід, та надбання під цим оглядом з повною готовістю віддає до диспозиції українському педагогічному світові.

Резюмуючи вище сказане, ми хотіли б ствердити, що Роман Придаткевич спрямовує своє уміння і працю не вбік музики взагалі, чи модерної музики зокрема, але передусім у напрямі культивування і збагачення української музичної культури. За те можемо його назвати не тільки українським музикою-мистцем, але головню українським громадянином, у найкращому розумінні цього слова.

3 нотатника

1. VI. 1952. — Спадковости інтелекту у нас майже немає. Все якось гине без сліду, без нащадків (Мономах, Кирило Транквіліон, Сковорода, Лісевич, Остроградський, Франко...) Отже залишається т. зв. свіжий доплив. І той „доплив“ починає, розуміється, „від себе“, то значить: „відкриває“ наново не лише логаритми, а часом — навіть — чотири правила початкової арифметики. І то — з трудом, за довгий час.

Чи це якесь „мужицьке“ незрозуміння вартости інтелекту та тих умовин, при яких той інтелект є спроможний виконувати свої обов'язки — свої національні обов'язки? Бо пояснювати все лише періодичною катастрофальністю нашої історії — було б дуже наївно, небезпечно і — навіть — непедагогічно.

(Щодо „логаритмів“, то пригадую як нам в середній школі оповідав учитель математики: десь р. 1912 в Кишиневі якийсь ремісник-аматор математики — відкрив був логаритми, а коли довідався, що вони були вже відкриті раніше — 1614 р. Непером, — чи повісився, чи спився з розпачу...)

14. VI. 1952. — Коли якийсь компатріот з патосом обговорює якогось нашого автора (в стилі „я вже все те видів, я вже все те знаю“), то мимоволі пригадується сентенція Лессінга про Кльоппштока (якого, як відомо, „всі хвалять, але ніхто не читає“):

Wir wollen weniger erhoben
Und fleisiger gelesen sein.

Два роки пізніше. За чаєм у знайомих розмова про літературу з редактором Н. Н. (людина з університетською освітою). Він сентенціонально-сумно каже:

— От, напр., романсована біографія — таж у нас навіть не чули про це...

— Як? А „Аліна і Костомаров“ Віктора Петрова? А його ж „Романи Куліша“? А все те написане на початку 20-их рр., коли на Заході віє гомансé фактично ще не розпочиналося.

Редактор робить на обличчі великий знак запитання, здивовання і — дещо — засоромлености.

Дійсно — ми так мало знаємо, що ми маємо. Аж страшно. Ще Єфремов любив повторювати пушкінське „ми леніви і нелюбопитни“. Ясна річ, що ритм нашої доби (та й цілої нашої історії) не дає нам спроможности зосереджуватися, продумати, підсумувати, бо або 1) в часі „мовчання й благоденствія“ — не вміємо цього робити, або 2) в часі „грози і бурі“ — не маємо часу на це.

Але ж без цього продумування й підсумовування, без тієї спадковости, — немає тяглости культурного процесу і строго кажучи, немає самої культури...

Тимто, наша людина назагал, робить на культурного чужинця враження досить дивне. А в сусідстві з писанками, вишивками, гопаком і надуживанням бандури — вже зовсім дивне...

Зачароване коло. Але ж це коло має бути, мусить бути розірване. Інакше наші історичні перспективи ніколи не стануть реальними.

22. V. 1954. — В нашій книгарні, що також продає плити до патефону, чую колись дивну пісню, щось дуже знайоме з советських радіопродукцій... Ага, це ж якась красноармійська пісня, що їх сотнями продукували в ССР Дунаєвський й Лебедеви-Кумачі: Текст,

хоч і український, виразно має „перекладний“ характер. Здивовано питаю, що то має бути? Відповідь: та то ж пісні УПА!

Хто, де і як ті „пісні УПА“ продукує? Які „композитори“ і які лібретисти їх укладають? Хто ті плити розповсюджує? На всі ті природні запитання відповіді неясні, плутані, частіш просто „не знаємо“.

Численні хори або традиційно „ревуть та стогнуть“, або, не менш традиційно, проголошують, що, мовляв, „засяло сонце золоте“, хоч воно, правду кажучи, ані не починало у нас „сяяти“, принаймні за останніх 35 літ. Де справжня наша пісня? Де виїняткові своїми драматизмом „гомін, гомін по діброві“, „Побратався сокіл“? Де пісні Козацької Доби, як „Ой, пуцу я кониченька“? Куди поділася „Ліщинонька“? „Пісня про Нечая“ (але не збандуризована)? „Пісня про вдову“ тієї ж, приблизно, доби)? Де, врешті, наша Марсельєза XVII. ст. „Гей, не дивуйте“?

Відповіді — так само — немає.

... Нещодавно, зовсім випадково, зовсім несподівано прийшлося пережити велику мистецьку насолоду. Так, якби людина раптом обудилася з нудного осіннього сну.

Це було „Ой, п'яна я, п'яна“ — у виконанні Ганни Ширей. Для нефахівця трудно говорити щось про чисто технічні вартості: голос, володіння ним, прецизійність майстра... Але ось що вдарило і потрясло: в рясно освітленій чужій залі, біля чорного концертного роялю, з уст розпроміненої творчістю співачки — ви почули „п'яність“, „хміль“ — не в словах, не в інтонації навіть, а в самій пісенно-музичній „фактурі“, в самій музиці, в потоці того чудесного голосу.

Це було справжнє чудо. Це було справді велике мистецтво, яке людина так рідко зустрічає в житті.

І насувається ще одне запитання без відповіді: чому нікому до голови не прийде думка записати творчість Ганни Ширей поки та творчість живе, існує, чарує й сяє? Чому жаден „бізнесмен“ не займеться тим навіть з чисто „бізнесменських“ мотивів і калькуляцій? Таж плити Ганни Ширей напевно мали б збут (аджеж хтось розкуповує ті славетні „пісні УПА“, бо інакше б їх якісь аноніми не продукували). І, може б, численним опікунам мистецтва й культури (про цю останню деклямують мало не всі „партії“ у нас), прийшло б колись на думку зайнятися такою виїнярковою інтерпретаторкою нашої пісні, нашого романсу, як Ганна Ширей.

Таж такі обдаровання родяться не кожен день!

Ірина Ш. Шуварська

* * *

Відпочиває небо у деревах...
Проміння місячного сяйних струн
Рука торкнулась невидима ночі;
І задивившись в обрій ніч шепоче:
„Світає, Боже, — скоро я умру...“

Зірками наче ллються тихо сльози,
І звуки ллються в світ із сяйних струн...
Ти мимохить підносиш в небо очі;
Душа твоя так сильно жити хоче,
Шепочеш: „Боже, та невже ж умру?!“

Німецька політика в Україні

Закінчення розділу з попереднього числа (ч. 2, 1954)

Галичину приєднали до Генеральної Губернії 1. серпня 1941 р. У Львові зорганізували велику параду, на яку приїхав з Кракова сам Генеральний Губернатор — Ганс Франк. А тим часом слабковільного Розенберга, який мріяв про Україну під німецьким проводом від Сяну до Волги, заспокоювали запевненням про тимчасовість цього заходу, який ніби то викликаний був воєнними інтересами. А втім на меморандум Розенберга з протестом проти приєднання Галичини до Генеральної Губернії Гітлер навіть не відповів. Він потрактував цей протест, як вияв заздрости Розенберга, що й Франкові щось дісталось з окупованих територій на Сході. Своїм прибічникам казав заспокоїти Розенберга, що Україна дістане рекомпенсату за Галичину за Волгою. Для характеристики позиції Розенберга в цій справі наводимо (за Торвальдом)²⁸ його розмову з д-ром Оттоном Бройтігамом. Розенберг оповідав Бройтігамові про конференцію в Головній Кватирі фюрера, яка відбулася 16.—17. липня 1941 р. Він казав Бройтігамові, який у міжчасі став керівником відділу „Загальної політики“ в міністерстві Сходу, що фюрер знову відложив передачу окупованих областей міністерству Сходу, бо чекає, що армія здобуде більші простори. Бройтігам спитав Розенберга:

— А Україна? Коли ж передадуть нам Україну?

Розенберг кинув здивований погляд своїх замріяних очей на Бройтігама. Здавалося, що він сприйняв це питання, як зайву перешкоду для своїх думок.

— Фюрер рішив, — сказав він, — що Галичина, отже Західна Україна, не буде нам підпорядкована. Вона буде приєднана до польської Генеральної Губернії й буде підпорядкована Генерал-Губернаторові Франкові.

— Але ж... — Бройтігам відчув нагло биття серця, — якщо ви хочете зробити з України самостійну територію, то, на мою думку, цього не можна робити без галицьких українців. Вони ж мають за собою тільки два роки большевицького панування. Большевицька адміністрація й пропаганда ледве що заторкнула цих людей. Чи можливо робити якунебудь позитивну українську політику, починаючи її від відокремлення цієї важливої території?

— Фюрер думає інакше, — сказав Розенберг. — Він ще не сприйняв цілком моїх ідей. Він мені сказав, що ми можемо дати відшкодування українцям на Сході. А крім того, фюрер боїться перебільшеного українського націоналізму і думає, що краще буде, коли інтелігентні західні українці прийдуть під Франка і не будуть накидатися своїм спролетаризованим братам у Східній Україні.

Бройтігам обсервував збоку обличчя Розенберга. Як може цей міністер так без голови говорити про речі, які підривають основи всієї його політики? Гітлер проти українського націоналізму? Як-

²⁸ Див. Торвальд: *Wenn sie verderben wollen...* Ст. 35-39. Д-р Оттон Бройтігам, колишній генеральний консул Німеччини в Тифлісі, добрий знавець української проблеми й прихильник українських визвольних змагань, займає сьогодні високий пост у німецькому міністерстві закордонних справ у Бонн.

же ж без нього може постати вільна Україна? Чи, може, Гітлер справді проти вільної України? Це ж треба в'яснити, бо ж тоді все це немає ніякого сенсу . . .

— Наші пропагандисти будуть мусіти попрацювати, — почув він слова Розенберга. — Вони будуть мусіти в'яснити українцям, що це зречення з важливої території є тимчасово конечне.

— Боюсь, пане міністре, — відповів Бройтігам, — що вони цієї мети не досягнуть, бо я не бачу жадних аргументів для такої пропаганди . . . Але чи це не є поганий старт для нашого міністерства, коли його ставиться перед доконані факти. Чи це не є поганий старт?

Розенберг приспішив кроку (вони розмовляли коло поїзду — Л. Ш.), немов тікав від консеквенцій цього поганого старту. Він відповів, що „фюрер зайнятий проведенням кампанії на Сході і закінченням війни. Тепер мусить прийти до вирішень тимчасової натури. Все треба робити для перемоги. Коли ж її здобудеться за декілька тижнів, я зможу спокійно доповісти фюрерові про свої пляни . . .“

Бройтігам тоді ще не знав, що розчленування українських земель не закінчилося на відокремленні Галичини. Передача північної Буковини й Бессарабії Румунії була вирішена ще перед війною, коли Гітлер наказав марш. Антонеску готуватися до війни проти СРСР. Тимчасом, з вибухом війни, на Буковині вибухло українське повстання проти большевиків і українська влада в різних околицях Буковини протрималась майже три тижні. Натиск румунів і німців змусив українських повстанців вийти з Буковини в Галичину і в наддніпрянську Україну.²⁹ Почалась жорстока пацифікація Буковини, в якій румуни всю свою лють звернули на українських націоналістів, які, до речі, допомогли румунам прогнати большевиків з Буковини. Відгомонам цих подій був великий процес українських самостійників у Ясах 31. березня 1942 р., на якому 15 українців (в тому 3 жінки) засуджено разом на 100 років важкої тюрми (найбільший присуд отримала Лідія Щербанович — на 12 років, Наталка Коваль на 10, Степан Шемчук, Василь Гарас, Ярослав Зибачинський і Іван Григорович — по 10 років).³⁰

Крім Буковини й Бессарабії німці рішили ще обдарувати своїх румунських союзників т. зв. „Трансністрією“. З українських земель між Богом і Дністром створено нову провінцію, яка перейшла під румунську окупацію. Центром цієї провінції стала Одеса. В Трансністрії румуни вели свою окупаційну політику, що, з одного боку, характеризувалась румунізацією молдаванського населення Одеси й Трансністрії, а з другого, підтримкою білогвардійських російських елементів і поборюванням усього, що українське. Здавалося, що насущний інтерес Румунії вимагав би, щоб за Дністром існувала самостійна українська держава, яка б Румунію охороняла від російського натиску, але цього розуміння годі було чекати від румунських імперіялістів наших днів. Вони теж мріяли про свої „колонізаційні“ простори, може навіть не підозріваючи німців, що вони їм кинули оцю „Трансністрію“ на потіху, щоб румунські сате-

²⁹ Це повстання було ділом українських націоналістів, зорганізованих в ОУН під проводом полк. Мельника. Виходці з Буковини зорганізували т. зв. Буковинський курінь, який пішов до Києва, де його розгромили німці.

³⁰ Див. „Ідея і Чин“, підпільний журнал Проводу ОУН, ч. 1 з 1. XI. 1942 р., стор. 24.

літи нею трохи погрались, поки треба буде її німецьким „юберменшам“ віддавати, може, навіть з цілою Румунією.³¹

Таким чином німці були щедрі в обдаровуванні своїх „союзників“ українськими землями. Тут, у відношенні до румунів зроблено те, що в 1939 році зроблено у відношенні до Мадярщини, обдаровуючи її Карпатською Україною. Готовною метою цих дарунків було бажання послабити український національний організм, розбиваючи його на частини. Дарунки ці робилися з легкої руки, бо німці знали, що вони, після виграної війни, все те й так собі відберуть.

Мадярщина, що виступила теж як союзник Німеччини проти СРСР, була дуже невдоволена, що її сусідка Румунія отримала подарунок з німецьких рук, а вона ні. Це було причиною, що Мадярщина висувала домагання приєднати частину Галичини. Ішло про приєднання Галичини по Дністер до мадярського королівства. Свої домагання Мадярщина мотивувала „історичними правами“. Німці, однак відкинули ці домагання.³²

На нараді 16.—17. липня 1941 р. постановлено також, що Крим із значним запліччям в Україні буде приєднано безпосередньо до німецького Райху. Це саме постановлено було й про територію Волзької німецької республіки, якою Розенберг хотів обдарувати Україну.³³

З решти українських земель утворено т. зв. „Райхскомісаріят Україне“, до якого теж приєднано частину білоруських і московських земель. Між цим райхскомісаріятом і німецькими райхскомісаріятами на Заході не було жадних аналогій. Райхскомісаріяти, що існували в Норвегії чи в Голандії підлягали міністерству закордонних справ і були лише контрольними органами Німеччини в окупованих країнах, в яких були власні уряди, щоправда, покликані німцями, але всі інші, як адміністрація, торгівля, промисловість, банки і т. п. були в руках місцевих чинників. Подібним твором була Чехія, де поруч райхспротектора існував ще президент держави й місцевий уряд. Натомість в обидвох східних райхскомісаріятах уся влада належала до райхскомісара й його апарату. Німці не створили тут навіть опереткових урядів, хоч би таких, як у Сербії, чи в Греції, щоб виключити й саму думку про існування хоч би фіктивних держав. Східні райхскомісаріяти підпорядковано державному міністерству для східних окупованих областей і тим самим визнано, що Україна, Білорусь і балтійські держави не трак-

³¹ Авторів цих рядків доводилось слухати гіркі жалі на свою глупоту різних цивільних і військових румунських достойників під час переговорів, ведених із рамени ГК УПА з румунами в Кишиневі. Тоді ці панове гостро осуджували румунську політику в Трансністрії й ладні були її передати УПА. Це було в лютому 1944 року, отже трохи запізно.

³² Постійна шептана пропаганда про приєднання Галичини по Дністер до Мадярщини велась постійно під час німецької окупації Галичини. Її без сумніву поширювали мадяри й поляки. Цей намір ствердили також мадярські військові парламентарі, які переговорювали з УПА в „Чорному Лісі“. Тоді вони сондували, якби таку анексію сприйняли українці, кажучи, що вони об'єднали б Галичину з Карпатською Україною в один „коронний“ край, що мав би широку самоуправу. Чи вони звертались до Гітлера дипломатичною дорогою, щоб їм відступити Галичину, про це ще документів не оголошено.

³³ З нюрнберзького процесу. Документ L 221 US-317, S. 3 — цитований у присуді.

тується як окремі від Німеччини державні комплекси, але як складова частина німецької імперії. Таким чином німці звели Україну, Білорусь і балтійські держави до чисто внутрішніх проблем Німеччини.

В таких умовах міністерство для східних окупованих областей стало міністерством колоній, що завідувало новими німецькими колоніями на Сході. Деякі відділи міністерства, між іншими відділ IV-Україна, приміщено навіть у будинку колишнього міністерства колоній при Гегельпляц 2. Таким чином постав єдиний в історії Європи факт, що європейська держава творила й організувала свої колонії на європейському суходолі і то організувала їх у 40-их роках ХХ. століття. Справді, така „геніяльна“ ідея могла зродитись в головах тільки таких „геніяльних“ політиків як Гітлер і його найближче оточення. Носії цієї „геніяльної“ ідеї з'явилися в Україні в ролі колоніальних „сагібів“, що не тільки позначалось ношенням колоніальних коркових шоломів (Кіровоградщина), але й у спробі накинати українському народові ролю колоніального раба. Цікаво знати, з кого рекрутувалися ці „сагіби“, що доценту скомпромітували в Україні поняття німця, як члена старої, культурної європейської нації? Згадуваний вище Петер Кляйст дає на це питання таку відповідь:³⁴

„Впродовж довгих місяців політичний відділ (міністерства Сходу — Л. Ш.) старався про призначення двох відомих німецьких фахівців для Білоруси. Ми чекали й чекали. Кожного дня десятки людей відходило до окупаційного апарату, але на наших двох фахівців ми чекали даремне, бо персональний відділ залишив їх прохання без жадної уваги.

Замість них персональний відділ післав мені одного разу одного партійця, який мав дістати призначення до „Остлянду“. Я прийняв цього пана, який вправді виглядав дуже здорово, але мало інтелігентно. Його засіб слів можна було оцінити на яких 400 слів, його граматики не магала. Врешті я його спитав, яку він має освіту.

— Я фахівець з молочарства.

Я відітхнув з полегшею.

— Отже я вас пішлю нашому відділові сільського господарства, який дуже потребує фахівців.

— Не-е, я не хочу працювати в старому фаху, я хочу працювати в політиці. Маю політичний вишкіл.

Я попросив його подати свій короткий життєпис. Показалося, що цей „молочарський фахівець“ був один рік учнем у молочарні. Пізніше його взяли до служби праці, до війська, деякий час був у націонал-соціалістичній партії і, врешті, прийшло завершення його життєвої кар'єри — пів року „Орденсбургу“.³⁵

Персональний відділ отримав прохача з його життєписом з моїм вибаченням, що не маю змоги зайняти цього „спеціаліста“ в вузьких рянках райхскомісаріату Остлянд.

Місяць пізніше наш „молочарський фахівець“ мав уже посаду референта в політичному відділі „Генерал-комісаріату Білорусь“.

Стільки п. Кляйст. Ми додамо від себе, що цей і цьому подібні „фахівці“, коли знайшлися на окупованих землях, то не тільки не

³⁴ Див. *Zwischen Hitler und Stalin*, ст. 172—173.

³⁵ „Орденсбург“ — орденська партійна школа в націонал-соціалістичній Німеччині, звичайно приміщена в старому замку (бургу).

мали найменшого поняття про справи, які повинні були рішати, але цілком певно вмовляли в себе і своє оточення, що вони, як німці, є „вищими естами“, які мають право діяти, хоч би зле, але вперто, наказувати-кричати і без милосердя, винен чи не винен, карати. Проте розгляд дії цих панів в Україні належить вже до чергового розділу.

В наступному числі: **Україна під німецьким чоботом.**

Петро Мірчук

„Земє одзискане“ і західно-українські землі

У польському місячнику „Культура“ за квітень 1954 р. (виходить у Парижі) появилася цікава стаття Ю. Мерошевського п. з. „Німці“, в якій автор розглядає питання майбутнього окупованих Польщею після другої світової війни східньо-німецьких земель, відомих під назвою „земє одзискане“, та — західньо-українських земель. Стаття інтересна тим, що розкриває ментальність тих польських еміграційних політиків і публіцистів, які намагаються аналізувати певні соціологічні процеси й сперти свої політичні концепції на реалізмі.

Про „земє одзискане“ снує Мерошевські такі міркування: Землі на схід від Одри й Найси, що належали до другої світової війни до Німеччини, опинилися в наслідок програної Гітлера в кордонах польської держави. Уряд сьгоднішньої Польщі виселив з тих теренів майже всіх німців, — кругло 10 мільйонів, — і заселив їх поляками. Прилучення тих земель до Польщі, виселення німців і поселення поляків сталося, признає Мерошевські, з волі Сталіна. Але це, каже він, не має для поляків найменшого значення, бо 99.9% усіх поляків признає ті факти абсолютно слушними і вважає, що такий стан мусить безапеляційно залишитись раз на завжди. Якщо теоретизувати про право польського чи німецького народу на ті землі, то обидві сторони мають багато слушних аргументів. Але, проти теорій стоїть факт: на тих землях немає більше німців. Там живуть сьгодні поляки. Змінити цей стан могла б лише війна. А вона не прийде скорше, як за 15—20 літ. За той час виросте нове покоління, що родилось уже на тих землях, а воно буде — польське. Діти німецьких вигнанців з „зем одзисканих“ будуть родитись у Німеччині і не будуть мати інтересу до земель, на яких вони не родились. Зрештою, якщо б і хотіли вертатися на ті землі, то для цього треба б виселити мільйони поляків, які родились вже на тих землях. А німці засуджують масове виселювання, то як же ж можуть проповідувати виселення мільйонів поляків у майбутньому? Німці мусять признати, що землі на схід від Одри й Найси сьгодні є в 99% заселені поляками, і — погодитись з цим станом. Тим більше, якщо їм залежить на добрих німецько-польських стосунках.

Аналогічний стан — каже далі Мерошевські — заіснував відносно поляків і українців на західньо-українських землях, чи як це він називає „на польських землях всходніх“. Тільки ж — при ствердженні цього факту він додає дві заваги: по-перше, — „польське земє всходне“ Сталін загарбав, а на заході він тільки „пересунув польські кордони над Одру й Найсу“; по-друге, — німцям радить він бути реалістичними й розумними політиками, погодитися з фак-

том, що на „земах одзисканих“ німецького населення більше немає і приналежності тих земель до Польщі не квестіонувати; натомість „всходніх зем польських“, тобто західньо-українських земель — він сам зовсім „не зрікається, а лише завважує, що ті землі все мали великий відсоток непольського населення і репольонізація їх за 20 чи 30 літ може виявитись просто неможливою“.

Ці дві завваги, незвичайно характеристичні для польської ментальности, ми покищо залишимо на боці і застановимося над основним питанням, що насувається по прочитанні статті Мерошевського: Чи можна порівнювати західньо-українські землі з „земями одзисканими“?

В жадному випадку! І то зовсім не тому, що в одному випадку йде про українські землі, а в другому про німецькі чи польські.

Не можна порівнювати „зем одзисканих“ з західньо-українськими землями насамперед — в історичному й політично-правному аспекті. Слов'янські колись землі на схід від Одри й Найси були німцями не тільки окуповані, але й винародовлені вже в давніх часах, так що німці впродовж щонайменше кільканадцяти останніх поколінь становили там понад 80% всього населення. Теперішня окупація тих теренів Польщею сталася волею зовнішніх чинників, проти волі щонайменше 80% родженого там населення; за останніх сто літ не було ситуації, в якій більшість населення тих земель противилася б їх приналежності до Німеччини і вимагала б прилучення до Польщі. Яскравим доказом цього є й те, що після теперішнього прилучення тих земель до Польщі польський уряд виселив понад 80% тамошнього населення тому, що воно не бажало залишитись у Польщі.

Зовсім інакше малася справа з західньо-українськими землями: Факт воєнної окупації Галичини Польщею в половині XIV століття не був ніколи визнаний автохтонним населенням Галичини, як легальний, а кількість польського населення в Галичині, збільшувана шляхом колонізації й польонізації не перевищала ніколи четвертини місцевого українського населення. Актами 1. листопада 1918 р. і 22. січня 1919 р. волею всього автохтонного українського населення Галичини, яке становило величезну більшість усього населення в тому часі, було проголошено Галичину складовою частиною української держави. А Волинь і Полісся були й без того, згідно з волею всього свого населення складовою частиною української держави, польського ж населення на тих теренах було ще менше і то значно менше, як у Галичині. Окупація Галичини, Волині й Полісся Польщею в 1919 р. сталася виразно всупереч волі місцевого населення шляхом збройного насилля, і навіть всупереч волі тодішнього американського президента Вілсона. Актом 30. червня 1941 р. населення західньо-українських земель щераз пригадало світові, що воно вважає ті землі невід'ємною частиною української держави. Тому рішення ялтайської конференції про приєднання західньо-українських земель до українського материка було тільки визнанням посторонніми силами волі місцевого автохтонного населення і це виразно підкреслив тодішній англійський прем'єр у своїй відповіді на інтерпеляцію польського іміграційного уряду, а не окупацією посторонніми силами проти волі місцевого населення, як це було в випадку „зем одзисканих“. (Мова, очевидно, про волю західньо-українського населення до з'єднання з українським материком, а не про його відношення до московсько-большевицького режиму.)

І після приєднання західньо-українських земель до україн-

ського материка звідти було виселено не автохтонів, тільки напливовий польський елемент, зненавиджений автохтонами, як опора колишньої польської окупації, елемент, що в час виселення становив не більше 20% всего тамошнього населення. То чи ж можна порівнювати справу західньо-українських земель із справою „зем одзисканих“?

Коротко кажучи — в випадку „зем одзисканих“ мається до діла з очевидним **актом окупації** проти волі щонайменше 80% родженого там населення і виселенням всієї компактної маси етнічного елемента, що замешкував ті землі на протязі щонайменше останніх сто літ, а в випадку західньо-українських земель ішло про формальне **визнання ануляції акту збройної окупації** тих теренів Польщею і з'єднання їх з материком згідно з волею всього автохтонного населення, яке ніколи не стало меншістю.

А все це має величезне значення не тільки в історично-правовому аспекті, але й, що найважливіше, в аспекті практичної політики. Мерошевські слушно завважує, що практика масового виселювання і переселювання ледви чи знайде в майбутньому приклонників між демократичними політиками, які вирішуватимуть долю європейських народів. Тільки ж, — власне, **виселювання й переселювання, а не поворот виселених на їх попередні місця замешкання.** Бо думка про поворот вигнаних знаходить і знаходитиме таки багато прихильників серед демократичних державних мужів. І ось візьмім під увагу цю можливість, що одного дня — всі німці, які жили 31. серпня 1939 р. на „земях одзисканих“ повернуться знову туди, а всі поляки, які жили 31. серпня 1939 р. на західньо-українських землях, теж повертаються сюди. Який ефект в обидвох випадках? В першому — населення спірних теренів стане відразу в 80% німецьким і вирішить їх долю безсумнівно в користь Німеччини; в другому випадку — поляки знов становитимуть 20% населення західньо-українських земель і муситимуть підчинитися волі величезної більшості українського населення, яке зовсім певно не багатиме належати до Польщі.

І, крім цього, в якому характері мали б тоді повертатися виселені на терени свого попереднього замешкання? В першому випадку — справа зовсім ясна й проста: маса німецького населення знов компактно повертається — кожний на своє місце і становище. Але як це мало б виглядати в другому випадку? Адже більшість виселених з західньо-українських земель поляків займали становища в адміністраційному, поліційному, військовому, залізнодорожному апараті. Витискання з тих становищ українців і обсада їх поляками провадилась впродовж шістьох віків. Сьогодні всі ті становища обсаджено повністю знов автохтонним українським населенням (за виключенням апарату большевицької окупації), як перед шістьома віками. Чи ж можливе тепер викинути на вулицю пів мільона українських урядовців адміністрації, шкільництва, залізнодорожного апарату, пошт і телеграфів? Гадаю, що й найбільш запалений польський шовініст, призадумавшись над цим, мусить бодай в душі признати, що це — абсурд. Тимбільше, що повертатись полякам на українські землі з поліційною палкою сьогодні — трошки запізно. А повертатися в Західню Україну в ролі міських і сільських робітників вчорашні польські комісари, директори, інспектори — ледви чи захотять.

А тепер проаналізуймо основні елементи, які можуть рішати про евентуальну ревіндикацію сьогоденішнього стану тих земель

і біологічні сили заінтересованих народів і політично-стратегічні можливості.

Чи може німецький нарід і зокрема та маса виселених погодитися з фактом утрати „зем одзисканих“ чисто в біологічному аспекті? Мєрошевські запевняє, що так, бо на нових місцях поселення переселенці, а зокрема їхні діти знайдуть нові заінтересування й повертатися вони вже не схочуть. Нам здається, що таке твердження в цьому випадку є надто наївним „побожним бажанням“. Так було б, якщо б виселенців було поселено в якійсь американській країні, де для кожного новоприбулого є досить місця. Але — цього не зробив польський уряд, що виселявав, не хоче зробити німецький уряд, і не хочуть виселені. Замість цього — їх виселено в Німеччину, де й без того населення абсолютно забагато. Адже ж на такому менш-більш самому просторі, як Польща, де живе 25 мільйонів населення, зібгано три рази стільки німецького населення. Ясно, що таке положення, це наче стиснена чи стягнена пружина, яка так довго стоятиме в такому стисненому стані, як довго сила, що її в тому положенні держить, буде сильніша від її спротиву. А чи ж стане хтось заперечувати, що німецький біологічний тиск на схід („дранг нах Остен“) це саме ота стиснена сталеса пружина? До повороту на „земє одзискане“ (а по-німецьки „втрачені землі“) тиснутимуть німці, тимбільше, що проблема виселення звідти теперішнього польського населення це і політично, і морально, і практично — тільки „повернення його на давні місця“.

Чи аналогічно, така сама ситуація відносно західньо-українських земель? Зовсім ні. Коли виселені німці становлять сьому частину всього населення Німеччини, то виселені з західньо-українських земель поляки становлять не більше як тридцятую частину населення Польщі. І, що найважливіше, вони прийшли в країну, що нагвалт потребувала десятків тисяч урядовців, військовиків, професорів, на місце тих, яких поголовно винищили під час окупації німці, а потім і большевики (Катинь!), і соток, а то й мільйонів, селян і робітників на порожні „земє одзискане“. Кожний польський поворотець з західньо-українських земель відразу одержав належне зайняття на польських теренах; то ж чого йому думати про нові мандри, коли йому там краще і вигідніше.

І — куди: „мендзи гайдамакуф“? А виселити з цих теренів шість мільйонів автохтонного українського населення неможливо не тільки з політично-моральних, як це ми вже згадували, мотивів, але й з практичних: на таке виселення не погодяться ні тих шість мільйонів, — а що це не пуста фраза, знають самі поляки, — ні саможісна чи якась інша Україна.

Привернути стан з-перед 1945 р. могла б, очевидно, успішна для заінтересованої сторони війна; в випадку польсько-українському — тільки успішна для поляків війна.

Чи можлива вона й які вигляди може вона мати в обидвох випадках?

Можливість війни між двома сусідніми народами існує завжди. Можливість нової німецько-польської війни за спірні терени аж надто реальна. Така війна може проходити при незацікавленні нею інших сил, або при співучасті інших. Кожному ясно, що воєнному наступові 80-мільйонового німецького народу може протиставитись 25-мільйоновий нарід тільки при видатній допомозі кількох сильних союзників. Без них — повторення висліду вересневої кампанії 1939 р. неминуче, найвище з кількатижневим припізненням. Чи має Польща сьогодні і чи матиме в майбутньому тих сильних

союзників, готових своїми збройними силами боронити приналежності „зем одзисканих“ проти німецької збройної ревіндикації, — це вже справа самих поляків. Ми стверджуємо лише теоретично, що збройний поєдинок поляків з німцями за „зем одзискане“ сам-на-сам згори перерішений понад усякий сумнів у некористь поляків.

Українсько-польська війна за спірні терени теоретично теж можлива. Але вона, ведена сам-на-сам, теж перерішена згори в некористь поляків. Бо про перемогу 25-мільйонової Польщі проти 45-мільйонової України може говорити лише злоба. Така перемога можлива лише в ситуації, коли Україні прийшлося б знову вести війну одночасно на кількох фронтах. Але, таку ситуацію напевно використали б німці, щоб, вмішавшись до війни, захопити від поляків не лиш ті землі, які вони відзискали від німців 1945 р., але й — відзискані в листопаді 1918 р., а тоді приєднувати окуповані західньо-українські землі полякам не було б вже до чого.

І, вкінці, політична доцільність погодитися з існуючим сьогодні станом обидвох теренів. Про неї говорить Мерошевскі тільки в випадку „зем одзисканих“, хоч її, очевидно, немає. В ім'я чого й чому повинні німці погодитися на утрату земель на схід від Одри й Найси? Мерошевскі відповідає на це зі зворушливою наївністю: **в ім'я німецько-польської приязни.** Для чого ж вона така потрібна німцям, щоб ради неї дарували вони Польщі четвертину своєї території? На це Мерошевскі відповіді не дає і навряд, чи взагалі годен її дати.

Про політичну доцільність в другому випадку, щодо признання поляками сучасного стану західньо-українських земель, Мерошевскі не згадує ні словом, хоч вона очевидна для посторонніх і повинна бути очевидною для кожного думаючого поляка і слабосила Польща, так небезпечно загрожена з заходу, мусить бути в дуже приязних стосунках з Україною, як теж з Білоруссю й Литвою, якщо вона серйозно думає про відпір німецького натиску.

Всі ці завваги подаю зовсім не зі злобної радості, що Польща знайшлась оце в такому прикрому положенні. Навпаки, я вважаю, що збереження в польському посіданні якщо не всіх, то хоч частини „зем одзисканих“ лежить теж у нашому інтересі, бо що далі на захід відсунені кордони Німеччини, тим далі відсунена й серйозна німецька небезпека для України. Опинившись у тому самому кітлі між Московщиною й Німеччиною поляки й українці мусять змагати до поєднання, щоб спільно боронитись перед спільними ворогами. Та для цього, шукаючи союзників в українцях для оборони своєї свободи, поляки мусять насамперед щодо західньо-українських земель замість фарисейського „не зжекам се“ сказати щиро й відверто: „знаємо, що це не наше і нашим ніколи не буде“.

З театру

Нова українська п'еса

В кінці березня (28.) ц. р. йшла прапрем'єрою на сцені Горожанського Клубу комедія (як було написано на афішах) на 3 дії Б. Нижанківського й З. Тарнавського „Чай у пана прем'єра“ у постанові В. Шашарівського.

Згаданий „Чай“ не є властиво комедією, а тільки сатирою і то з нахилом до памфлету (3 дія), саме тому викликав він чимало згадок

у пресі й хвилювань в публіки, включно з обуренням та питанням у роді „Чай“ з цукром чи без цукру“, але досі ніхто (на жаль!) не поставився до цієї нової появи на українській сцені поважно, а чимало принагідних „рецензентів“ (годі людей із публіки, які не є театрознавцями назвати рецензентами) писали на сторінках нашої преси про п'єсу не з уваги на її вартість, а тільки тому, чи вона (радіше її зміст) ображує когось чи ні. А тимчасом ця п'єса зовсім нікого не ображує, тільки показує нашу дійсність без рожевих окулярів і такою, якою вона справді є. (Чи президенти екзильних урядів не є часом возними своїх урядів?)

Автори п'єси дуже зручно показали на сцені у сатиричному на-світленню нашу сьогоднішню „політичну верхівку“ і показали, треба сказати, правильно. А що п'єса вразила багатьох глядачів, то це тільки тому, що на сцені ми бачили майже самих негативних типів. На тому скористала сатира, але втратила дійсність, бо немає тіні без світла.

Правда, щоб врятувати основну лінію п'єси, автори взяли (уже відомий, хоч рідкий і, на нашу думку, дуже важкий) інший підхід: отримати ілюзію з дійсністю. Актори „грають“ і тільки „грають“, отже це все гра. По суті ж воно так не є, як є. Цей підхід добре переведений в I. дії, затратився в II. дії і пропав зовсім у III. I тому ясного образу цієї злуки ілюзії з дійсністю на сцені глядач схопити не міг, він (як і всі глядачі на світі) сприймав зорово й слухово (мізансцени і діалоги) і вражіння вийшло зовсім інакше, як повинно було вийти.

Та це не є доказом, що п'єса „невдала“ й „погана“. Ні, п'єса добра, талановито написана й дуже добре виконана. Правдиву руку режисера можна було пізнати головню в III. дії, найслабшій на сцені (повторювання попередніх діалогів і розтягування драматичної лінії) і найважчій для режисера. Тут В. Шашарівський створив багато мізансцен, щоб оживити акцію й надати їй темпа, за що варто йому справді погратувати.

Зі сценічного боку можна авторам закинути неоригінальне закінчення (лист у III. дії), за яке вже Оскара Вайлда били, що він завертає театр до часів Мольєра. Зовсім добре можна було тут ужити модернішого засобу, нпр. радіо, що дало б навіть кращий ефект. Мавши претенсії до цього чи до того все таки треба сказати, що п'єса добра й вартісна, авторам треба тільки висловити побажання, щоб вони далі працювали, бо в них є і дотепний діалог і добре знайомство із сценою і цікавий типаж і, що найважливіше, охота й намагання не йти втертими шляхами, тільки дати українській сцені щось нове і живе.

П'єса поставлена, як згадано вище, дуже старанно. В. Шашарівський щераз доказав, що він на першому місці ставить все нові засоби й нові підходи. Допомогали йому в тому і виконавці, відомі актори — Пінот-Рудакевич (прем'єр — тип сценічний бездоганний, видержаний у лінії і додержаний у найменших деталях) Віра Левицька (прем'єрова — тип дуже вдалий, правильно поставлений), Марія Степова-Карп'як (Клявдія, тета — тип дуже добрий і якби автори були його підсилили, то це міг був бути єдиний позитивний тип у п'єсі). Люна (Евдокія Дичківна) й Приск (Вол. Карп'як) добре вивели типів „нової генерації“.

Сам режисер, В. Шашарівський, ролю возного — побіч прем'єра це найкращий тип у п'єсі — відіграв якнайкраще, не впадаючи в шарж, що було дуже спокусливе і цьому акторові подекуди притаманне. Тому ця креація Шашарівського належить до найкращих його сценічних креацій.

Л. Нигрицький

✦ Наші втрати

ОСТАП ГРИЦАЙ

В Мюнхені в Німеччині помер 7. травня 1954 р. на 78 році життя відомий український літературознавець, критик, поет і публіцист Остап Грицай. Народився 2. листопада 1881 р. в с. Княжполі (обл. Перемишль) в священничій сім'ї. Вчився в польській гімназії в Дрогобичі, потім у Стрию, а врешті в українській академічній гімназії у Львові. Університетські студії відбував на віденському університеті, а вчительську практику в тій же академічній гімназії у Львові в роках 1910—1914.

В той час починає свою літературну діяльність власними оповіданнями, перекладами з чужих мов („Перстень Полікрата“ Шіллера) та літературно-критичними нарисами про Шевченкові балади і драматичну творчість Корнила Устяновича. З вибухом першої світової війни виїжджає до Відня, де перебуває весь час аж до кінця другої світової війни. По зайняттю Відня окупаційними арміями виїжджає з Відня і тиняється на старості літ по скитальських таборах (Карльсфельд, Берхтесгаден, Фельдафінг), а потім знаходить захист в будинку для старців в Мюнхені.

Літературна діяльність О. Грицай, якої він ніколи не припиняв, досить значна. Багато писав і друкував з української преси в краю і закордоном оригінальних творів і перекладів з чужих літератур, як нпр., відомий роман В. Скота „Айвенгоу“, Фльобера „Салямбо“, Діккенса „Двіркун у запічку“, Бульвера „Останні дні Помпеїв“, А. Мюссе „Син Тіціяна“, Стендаля „Ле Сансі“ й „Абатеса ді Кастро“, Г. Мопасана „Над водою“, Еберса „Цісар Адріян“, Готьє „Мадмуазель де Мопен“, В. Гюго „Люкреція Борджія“ та чимало інших. Окрім того перекладав і деякі твори української літератури на німецьку мову, як нпр. „Слово о полку Ігореві“, Антологію української поезії, Шевченкові поезії та повість „Варнак“, а також деякі власні твори писав німецькою мовою. Із оригінальної творчості Грицай варто відмітити новелі на екзотичні теми під спільним наголовком „Обличчя Сфінкса“, легенди релігійного змісту (цикл „Шляхом Месії“ та багато інших.

Постійно писав статті на літературні теми, в яких обговорював твори й питання української та світової літератури. Був людиною великої освіти, мав велике знання світової літератури, до якої завжди підтягав українську літературу. З його смертю відійшов від нас один із найвидатніших українських літературознавців і критиків нашого століття.

Огляди й рецензії

A Study of Bolshevism. By Nathan Leites. An analysis of Soviet Writings To Find a Set of Rules Governing Communist Political Strategy. The Free Press, Publishers, Glencoe, Illinois, 1953. \$.50. 639 pp.

Soviet Military Doctrine. By Raymond L. Garthoff. The Free Press, Publishers, Glencoe, Illinois, 1953. \$7.50. 686 pp.

Ці дві книги появилися заходами корпорації Ранд (Ремінгтон-Ранд) у співпраці з Науковим Інститутом Авіації. Це поважні студії про большевизм, які одна одну добре доповнюють: одна представляє його політичну стратегію, друга мілітарну. Для кожного, хто бажає основно пізнати большевизм, ці книги є просто конечні. Вони йому заступлять вивчення творів Леніна, Сталіна й інших теоретиків большевизму, при чому автори подають для них дуже солідний коментар.

Нас зокрема інтересує книга Гартгоффа. Це аналітична студія принципів советської мілітарної стратегії. Вона досліджує советську воєнну доктрину і її застосування у війні. Перша частина цієї праці розглядає зв'язок між політичною й воєнною стратегією ССРСР, друга аналізує советські воєнні принципи, третя розглядає принципи воєної доктрини різних родів зброї советської армії, показуючи її на прикладах советських воєн, зокрема т. зв. „вітчизняної“ війни. Автор покликуюється на джерела, які, звичайно, клясифікуються в ССРСР як „секретні“, чи „совершенно секретні“ і їх знання американським автором, певно, буде несподіванкою для ССРСР, де навіть назви частин затримують у тайні, кажучи, що у вашому таки місті розташувалась Н-ська частина. Показується, що не тільки про ці Н-ські частини, але й про далеко серйозніші справи советської армії знають у цій країні.

Рекомендуючи обидві книги увазі українського читача, не можу не зробити одної зауваги. Для обидвох авторів, а тим самим і для їх протекторів (велика промислова корпорація і Науковий Ін-

ститут Авіації) не існує національна проблема в ССРСР. Треба, щоправда, сказати, що Лейтес, працівник корпорації і професор університету в Чикаго й Єйл, шукає джерел большевизму в російській духовості і не можна йому відмовити широкого знання російської літератури. З цього погляду його книга рішуче не буде подобатися російським імперіялістам різної масти, які хочуть відпекатись, на еміграції, від большевизму, що його, на їх думку, нав'язали російському народові чужинці. Лейтес у цьому відношенні є майже дрібничковий, він кожну цитату з Леніна обов'язково пов'яже, як не з Гоголем (Мертві душі, Ревізор і т. д.), то хоч з Достоевським, Тургеневом, Горким і іншими. Проте, національна проблема в нього не існує, дарма, що батьки російського большевизму дуже часто забирали слово в цій справі. Те саме можна сказати про Гартгоффа. Цей автор просто промовчує проблему національностей ССРСР у своїй книзі, навіть там, де конче треба про неї згадати. Ось автор досить широко аналізує советський партизанський рух, але нічого не згадує про УПА, хоч це аж напрошується, щоб про неї згадати там, де говориться про відносини в німецькому заплілі під час минулої війни. Що більше, автор переконаний, що декілька років після цієї війни проти ССРСР воювали... советські партизани, мовляв, вони ідеологічно відставали від большевизму. Очевидно, автор не міг заперечити існування і дій УПА, бо про неї дуже багато писали й коментували найвизначніші воєнні коментатори (Генсон В Болдвин), але знайти пояснення, що це були советські партизани, які ідеологічно відставали, то на це міг спромогтися хіба тільки п. Гартгофф. Думаємо, що свій винахід він повинен опатентувати. Переглядаючи книгу, ми знайшли скромне вияснення для такої теорії. Знайшли ми його в присвяті, яку п. Гартгофф помістив на початку своєї, підкреслюємо, дуже цінної, книги. Він її присвятив своїй дружині й надхненникові — Вері Александровні...

The Origins of Modern Russia. By Jan Kucharzewski. The Polish Institute of Arts and Sciences in America. New York 1948. \$5.00. 503 pp.

Якщо вам, дорогий читачу, скажуть, який це вплив на Шевченка мав Добролюбов і що взагалі Шевченко не був би Шевченком, якби не різні „старші брати“, як Белінській, Герцен, Чернишевській і інші, то цим ви дуже не переймайтесь. Добролюбов мав тільки 4 роки, коли Шевченко був уже дозрілим, сформованим поетом. Дещо таки запишіть на конто московської брехні, яку ствердив сам Тургенев („москалі найбільші брехуни у світі“). Але коли ви хочете знати про всіх цих московських демократів і недемократів, що причинилися до постання модерної Росії, то вам таки треба познайомитись із книгою польського вченого й політика Яна Кухажевського, який ці справи дуже ясно викладає. Проф. Кухажевскі був автором клясичної праці, що мала 7 томів, п. н. „Од бялого царату до червоного“ і появилася була в Варшаві в 1923—1935 рр. Ця книга є, так би мовити, англomовною конденсацією цього великого твору.

Книга проф. Кухажевського має вступне слово проф. С. Гаррісона Томсона, передмову автора, 12 розділів та індекс. У 12 розділах представлено розвиток російської політичної думки від Івана Каліти до Леніна. Автор, як поляк, присвятив багато місця російсько-польським стосункам. Багато сторінок цієї цікавої книги мають для нас особливий інтерес, який тільки посилюється, коли переконуємось, що автор пише незвичайно легко й ядерно. З-під його пера, чи пак машинки, вийшли портрети різних діячів, які живуть у нашій уяві, так, що нам легко їх всебічно пізнати. Мова цієї книги, виданої за підтримкою Польського Конгресового Комітету, бездоганна. Прикро, що про цю книгу мало знають в англomовному світі.

Лев Шан-ський

Степанів, Олена, д-р. Сучасний Львів. В 700-ліття заснування міста Львова. Друге доповнене видання. Накл. укр. книг. „Говерля“, Нью Йорк 1953, 8°, 168 ст. \$1.75.

Книгарня „Говерля“ в Н. Й. а радше її власник, книговидавець і книгопродавець М. Сидор, перевидав в останніх часах декілька потрібних і корисних книжок, які заслуговують на увагу читача, як нпр. писання Ю. Липи: „Призначення України“ і „Розподіл Росії“, Збірка оповідань І. Франка для дітей, декілька інших дитячих книжечок, фантастична повість Ю. Шкрумеляка „Чота крилатих“ та монографія д-р Олени Степзнів „Сучасний Львів“. Саме цій книжці хочемо присвятити кілька рядків. Книжка дуже на часі, вся українська громада на еміграції відмічує 700. роковини княжого города Львова. Тут читач знайде багато цікавих відомостей про Львів, які варто знати кожному українцеві. Є тут певні дані про істерію Львова, географію, населення, господарство, комунікацію та всякі інші цікаві відомості з минулого і сучасного Львова. Окрім того в книжці є ціла низка цікавих світлин, які одначе в цьому виданню вийшли досить поганенько. Видко, що т. зв. офсетова техніка передруку книжки для ілюстрацій не дуже сприятлива, бо часто на образку важко впізнати, що на ньому зображене. Та офсетовий спосіб передруку значно дешевший від звичайного, тому деякі видавці найрадше передруковують давніші книжки щоб заощадити собі видатків. Це добре, бо деякі книжки повинні бути постійно на книгарських полицях, а коли вони видавцеві обходяться дешевше, то, може, й читач зможе їх придбати за нижчу ціну. Одначе при офсетовому передруку видавець повинен подбати, щоб книжка була видана під кожним оглядом бездоганно і не викликувала ніяких застережень. Особливо передрук чужої книжки вимагає уважності видавця та редактора. Хто передруковує чужу книжку без згоди й відома автора, живого чи мертвого, не повинен вводити ніяких змін, додатків чи поправок, на які автор, буди приживим, не згодився б. Деякі зміни, очевидно, бувають допускарські, як нпр. виправлення мови, граматичних, правописних та інших помилок тощо, але коли видавець змінює цілу правописну систему, повинен це в книжці відмітити. Тимбільше повинен відмітити різні поправки, доповнення і скорочення,

коли вони мусять бути зроблені. Заголовку книжки видавець властиво не повинен змінити, а коли вже мусить, поширюючи або звужуючи його, то повинен це робити так, щоб не міняти його характеру. І зміна заголовку повинна бути конечно відмічена в книжці, чого видавець у цій книжці не зробив. Первісний заголовок книжки звучав „Сучасний Львів“, а видавець поширив його підзаголовком „в 700-ліття заснування Львова“. Хтось подумає, що автор написав цю книжку саме в 700. роковини Львова, а тимчасом перше видання вийшло у 1942 р.

Коли видавець доповнює чиясь книжку, повинен це теж відмітити у відповідному місці, подавши автора доповнень. Цього видавець на першій сторінці не написав, тільки підписався під дотичним розділом в середині книжки. Його доповнення, це коротенька на 4 сторінки стаття під наголовком „Сучасний Львів (1939—1953)“, якою автор вдерся в середину книжки, між стор. 132—137, як до своєї власности, і в якій подав декілька фактів з найновішої історії Львова, а між ними і досить мізерно написану згадку про відновлення української державности в червні 1941 року. Під статтею у двох криво надрукованих рядках: „Повищий розділ опрацював (підкр. наше. Б. Р.) М. Сидор-Чарторийський“. Що це не є ніяке опрацювання, кожному буде ясно, коли цей розділ прочитає. Краще б, якби попросив був зробити солідне доповнення якогось історика, який напевно опрацював би цей розділ фахово і книжка на тому скористала б. В іншому місці є ще краще „опрацьоване“ доповнення, цим разом не підписане. На стор. 10, 4 рядок згори видавець дав таке „доповнення“: „Але з приходом большевиків усе змінилося“, так наче б відкривав нам якусь Америку, а на ст. 162 капітальне: „Одначе Львів зазнає повного розвитку лише в Соборній Українській Державі“ — до речі, ці рядки надруковані зовсім криво, що свідчить про крайню недбалість видавця. Бог один знає, кому потрібні ці недоречні додатки і чому вони називаються „доповненнями“. Вони ж нічого

не доповнюють, хіба осмішують автора і видавця.

Назагал книжка перевидана недбало. Видавець поставився до неї дуже неуважно, що свідчить про його поганій підхід до доброї і корисної справи.

Б. Романенчук

Текстезі посібники до навчання слов'янських мов ув американських школах.

Професор слов'янських мов у Манітобському Університеті в Вінніпегу, д-р Ярослав Рудницький, дбаючи про успішне навчання слов'янських мов у американських високих школах, запланував видання текстових посібників із слов'янських літератур. Дотепер видав він три читанки з українського, російського та польського фолкльорів під видавн. фірмою Манітобського Університету.*) Ці посібники призначені передусім для студентів — уродженців Америки. Тому автор вибрав цікаву й приступну лектуру з фолкльору трьох названих національностей, пристосовану до навчання завансованих студентів, що вже пройшли елементарний курс даної мови.

Текстовий матеріал укладено за предметними групами (напр. в українській книжці: сміховинки, оповідання, історичні розповіді, пісні побутові й історичні, козацькі думи, похоронні голосіння, весільні пісні, колядки, казки, загадки). Подібні групи є і в двох інших книжечках. Вони достосовані до духа кожної нації й відзеркалюють її культуру.

Тексти взяті з друкованих етнографічних матеріалів або з записів ав-

*) а) Readings in Ukrainian Folklore, compiled and edited by J. B. Rudnyckyj. Winnipeg, The University of Manitoba Press, 1951. 32 ст. 8°. б) Readings in Russian Folklore, compiled and edited by J. B. Rudnyckyj. Winnipeg, The University of Manitoba Press, 1952. 33 ст. 8°. в) Readings in Polish Folklore, compiled and edited by J. B. Rudnyckyj. Winnipeg, The University of Manitoba Press, 1953. 32 ст. 8°.

тора. З цих текстів студент пізнає багатство мови названих народів, їхній побут, деякі історичні факти, звичаї і психіку народу. Хоч для студента, що покінчив європейську середню школу, ці тексти може й не вистачальні, то все ж таки є вони добрим

матеріалом для пригадки рідного фольклору.

Важною додатньою сторінкою цього видання є наголоси, подані в українській та російській книжечках, що для мов із змінним та нестійким наголосом конечне.

В. Лев.

Бібліографія

- Кошелівець, Іван. Нариси з теорії літератури. Випуск перший. Вірш. Накл. автора. Мюнхен 1954, м. 8°, ст. 129.
- Купранець, Орест, о. ЧСВВ. Топономастика Гванінуса з 1611 р. УВАН, Серія назвознавство ч. 8. Накл. УВАН, Вінніпег-Мондер 1954, 8°, 31(+1) стор. Ціна 0.50.
- Рудницький, Ярослав, Б. Українські бібліотеки в Канаді. Друге поширене видання. УВАН, Серія: Літопис УВАН ч. 12. Накл. УВАН, Вінніпег 1954, 8°, 46(+2) ст. Ц. 0.50.
- Ковалів, П. Українська мова та її становище серед інших слов'янських мов. Праці Інст. Слов'янознавства УВАН ч. 20. Накл. Т-ва „Рідна Школа“ ім. М. Шашкевича. Вінніпег, 1954, 8°, 46(+2) ст. Ц. 0.50.
- Ігорків, Ю. Сердечний віночок (В'язанка святочних бажань) для українських діточок. Зладив... Дит. Б-ка ч. 5. Накл. Книгарні „Говерля“, Нью Йорк, 1954, м. 8°, 108(+4) ст. Ц. 1.25.
- Франко, Іван. Оповідання. Зі вступом і примітками Петра Ол. Коструби. Накл. „Говерлі“, Нью Йорк 1954, м. 8°, 84 ст. \$1.00.
- Шостак-Гасюкова, І. День Матері. Сценічна картина в 1 дії з нотами. Уложила... на фрагментах з поезій Ул. Кравченко „Шелести нам барвіночку“. Накл. „Говерлі“, 1954, м. 8°, 24 ст. \$0.50.
- Наддністровий, І. Тихе Поділля. Поезії. Нью Йорк 1954, м. 8°, 54 ст.
- Шкрумеляк, Юра. Чота крилатих. Дивні пригоди з воєнних часів. Повість. Накл. „Говерлі“, Нью Йорк 1954, 8°, 172 ст. \$2.00.
- Шевченко. Річник 3. Шевченківська конференція УВАН 1954, Нью Йорк 1954, 8°, 47 ст.
- Качор, Андрій, нж. Ольга Бачинська. (Нарис її життя та громадсько-коопе-
- ративної праці). Накл. Братства Маслосоюзників у Канаді й США. Вінніпег 1954, 8°, 31(+1) ст.
- Вільна Україна. Збірник ч. 1. 1954. Видає Укр. Вільна Громада в Америці. (Дітройт) 1954, 8°, 64 ст. \$0.60.
- Мірчук, Петро. Українська визвольна справа і українська еміграція. Ліга Визволення України. Торонто 1954, 8°, 78(+1) ст. \$0.50.
- Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і літературно-науковий місячник. Р. 1. Квітень 1954, кн. 4(4-79). Видає „Укр. Видавнича Спілка“, Лондон. \$0.75.
- Лопушанський, В. Перемога. Повість з визвольної війни. Частина I. (Друге видання). КПУК кн. 20. Вид. I. Тиктор, Вінніпег 1954, м. 8°, \$1.25.
- Науковий Збірник II. Українська Вільна Академія Наук у США. Нью Йорк 1953, 8°, 197(+3) ст. \$2.50.
- Павелко, Ів. Україна, Русь і москвізм. (Науково-популярний нарис) В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1952, м. 8°. 103(+3) ст. \$0.80.
- Маценко, Павло. Якименко Федір Степанович. „Культура й Освіта“, 1954, 8°, 20 ст. \$0.25.
- Résumé de la Conférence scientifique a Sarcelles (Paris) 15-16. IX. 1952. Reimpression des „Analecta OSBM“ (T. I. fasc. 4). Rome-Paris, Shevchenko Societe Scientifique.
- The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Science in the U.S. Vol. III, Fall-Winter 1953, No. 2(8), 8°, 605-744 pp.
- The Ukrainian Insurgent Army in Fight For Freedom. United Committee of the U.-A. Org. of N. Y. New York 1954, 8°, 223 pp.
- Бюлетень Української Вільної Академії Наук у США, № 10. Травень 1954, 20 стор.